

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	14
'Aho	Tusite, 5 Ma'asi 2024

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmate Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	
'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Siale 'Akau'ola
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Toutai	
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Lord Vaea
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 14/2024
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

**'Aho: Tusite 5 Ma'asi 2024
Taimi: 10.00 am**

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		Ngaahi Me'a Makehe
Fika 05		Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea 'o Tonga.....	6
Lotu	6
Ui 'a e Fale	6
Poaki.....	6
Me'a 'a e 'Eiki Sea.....	6
Kole Pule'anga tukuange ha'anau taimi ke nau lava atu ki he tama Tu'i & toki lipooti mai ki Fale Alea	7
Kole mo poupou Lord Tu'ivakanō ke fakafaingamālie fokotu'u mei he Palēmia mo e Kapineti.....	7
Tukuaki'i Tongatapu 7 kuo talatau Palēmia mo e Kapineti ki he Tu'i	8
Fakatonutonu mei he Pule'anga 'oku hala tukuaki'i 'a Tongatapu 7 'oku talatau Kapineti ki he Tu'i..	8
Poupou Tongatapu 7 ki he fokotu'u mei he Pule'anga	11
Tapou 'Eiki Sea ke tauhi molumalu mo e ngeia e Fale Alea	11
Lāunga'i 'e Lord Tu'ilakepa 'a Tongatapu 7 ki he'ene fakamanamana ange ki ai	16
Hoha'a lahi Tongatapu 10 ki he kupu 50 (a) (3) e Konisitutone fekau'aki mo e fatongia 'o e Palēmia	17
Fokotu'u ke fakafisi & fetongi ongo lakanga kuo to'o mei ai falala Tu'i he teu hū louifi Palēmia & Kapineti	19
Tui na'e mei nounou ngāue Falé kapau na'e fakahoko mai ki Fale Alea 'e he Palēmia 'ene tali ki he Tohi mei he Tu'i	20
Fokotu'u ke faitu'utu'uni 'Eiki Sea he kuo maumau'i Tu'utu'uni 'a e Falé 'i he ngaahi tō'onga ma'olalo ha 'i Fale Alea.....	21
Fokotu'u ki ha taha 'oku poupou ange ke nau hū kitu'a mei Fale Alea	23
Fokotu'u Lord Nuku tuku fakalelei ia ki he Pule'angá ke fakalelei'i nau vā mo e Tu'i ka nau hū nautolu kitu'a	23
Poupou Tongatapu 10 ki he fokotu'u 'a e Fakafofonga Nopele 'a 'Eua	24
Mateuteu Tēpile kau Nopele ki he'enau ngāue ke fakahoko ko e kau 'aofivala Tu'i	24
Tu'i mo e Kuini ko e tamai mo e fa'e 'a e fonuá.....	27
Fokotu'u ke toloi fanongonongo Fale Alea kae fakafaingamālie fakahoko e fokotu'u mei he kau Nopele & a'u Pule'anga ki he Tu'i.....	27
Fehu'ia faitu'utu'uni 'a e Seá fekau'aki mo e fokotu'u ke faka'atā hū kitu'a kau Mēmipa	27
Fakamahino 'Eiki Sea 'atā 'i ha fa'ahinga taimi ki ha Mēmipa ke ne fakahā 'ene lotó pea hū kitu'a mei Fale Alea.....	28
Poupou Tongatapu 1 ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmia ke faka'atā kau Kapineti ke nau lele atu ki he Tu'i.....	28
Poupou Tongatapu 8 ke malu'i 'a e Tu'i.....	29

Fehu'ia Tongatapu 4 pē kuo 'osi fakahoko mai 'uhinga to'o Tu'i 'ene falala he ongo lakanga minisita pea foki mai Kapineti 'a fē.....	30
Tali Palēmia ki he fehu'i 'a Tongatapu 4	30
Fokotu'u ko e fakafisi ongo Minisita mei he ongo lakanga kuo to'o mei ai Tu'i 'ene falala ko ē solova pe ia ki he palopalema	32
Kole lotu mo 'aukai 'a Fale Alea ki he ngafa fatongia teu atu ki ai Pule'anga.....	34
Taukave 'Eua 11 ki he mahu'inga e popoaki 'oku fai mai ke matu'aki fakapotopoto'i hono fakalele Pule'anga	35
Fokotu'u 'Eua 11 ki Fale Alea ke fai pē me'a 'oku tonu, totonú, lelei mo e fakamaau totonu	37
Pole'i Tongatapu 5 e Fale Alea ke nau faitotonu	38
Tui Tongatapu 5 'ikai ngāue 'a e me'angāue ke sivilivi'i 'aki ngāue Pule'anga	39
Mahu'inga'ia kei 'i ai e Tu'i ko e sino ke vakai'i faka'osi mai ngāue 'a e Fale Alea	40
Kole Palēmia ke fakafaingamālie nau teu folau ki he Ongoniu	42
Fiema'u ke fakatonutonu mo fakalelei'i 'a e founga ngāue ki he founga 'oku tau hu mai ki Fale	43
Toloi fanongonongo 'a e Fale Alea	44
Kelesi	44

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tusite, 5 Mā’asi 2024

Taimi: 1020-1035

Sātini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki kole atu ke tau kamata’aki e lotu ‘a e ‘Eiki

Lotu

(Kau kotoa e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea hono hiva’i ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki)

Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou’eiki Mēmipa

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afio pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni ‘aho Tūsiti 5 ‘o Ma’asi 2024.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, His Serene Highness Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhilamoelangi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui. Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, Mateni Tapueluelu. Sea ko e ngata’anga ia e taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku kei hoko atu e poaki folau ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia, poaki me’a tōmui mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngaahi ki he Ngāue Fakalotofonua. Poaki tōmui pea mo Dulcie Elaine Tei pea pehē kia Veivosa Taka. Ko e ni’ihi e Hou’eiki Mēmipa ko eni ‘oku ‘ikai ke tali honau uí ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pe mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio Tama Tu’i Tupou VI kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā tapu atu heni ki he kau Fakafofonga kau Nōpele, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘a e Kakai. Mālō ho’omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou’eiki tau fakataha tu’o ua eni he uike ni. Ne toloi mai e Falé ‘aneafi makatu’unga he lava ‘etau ngāue na’e tukuhifo ki he’etau ‘asenita mei he uike kuo ‘osi ‘o toe pe ngaahi me’a

makehe. Pea hangē pēko e tu'utu'uni he'etau Tohi Tu'utu'uni fakahokohoko pe 'etau ngāue fakatatau ki hono faka'atā e ngaahi me'a makehe kuo 'osi poaki mai ki he Sea. Pongipongi ni kuo u 'uluaki tuku e taimi ki he 'Eiki Palēmia ke me'a mai.

Kole Pule'anga tukuange ha'anau taimi ke nau lava atu ki he tama Tu'i & toki lipooti mai ki Fale Alea

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na Sea tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale Alea 'etau ma'u e pongipongi fakakoloa ko eni. 'Eiki Sea ko e tu'u hake pe motu'a ni ia ke fakahoko atu pe e kole ki he Feitu'u na kae 'uma'ā e Falé ke tuku mai mu'a ha faingamālie ke lele atu e motu'a ni pea mo ha kaungā folau ke mau a'u atu, a'u tonu pe ki he 'Ene 'Afio pea mau toki lipooti mai leva ki he Falé ke tali hangē ko e me'a na'e tokanga ki ai 'a e Nōpele he'ene me'a tohi maí.

Pea ko e kolé pe ia Sea he ko e tohi 'a 'Ene 'Afio na'e 'omai ki he motu'a ni ke lele atu 'a e motu'a ni ke fakahoko 'a e fatongia ko ia ki he 'Ene 'Afió pea u toki lipooti mai leva ki he Fale ni pea mo kau ai hangē ko e me'a na'e tokanga ki ai e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu ko e kolé pe ia Sea mālō.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele Tongatapu.

Kole mo pou pou Lord Tu'ivakanō ke fakafaingamālie fokotu'u mei he Palēmia mo e Kapineti

Lord Tu'ivakanō: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu foki ki he Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapineti pea fakatapu ki he Tama Pilinisi Fotofili Kalaniuvalu mo e tēpile 'a e Hou'eiki, 'oatu 'eku fakatapu ki he tēpile 'a e kau Fakafofonga 'a e Kakaí.

Sea 'oku tau fakafeta'i kotoa pe ki he 'Otua Mafimafi kei fakakoloa'aki kitautolu e mo'ui ke tau a'usia 'a e pongipongi ko eni. Sea koe'uhī ko e me'a kotoa pe 'i he anga 'eku tui 'a'aku 'oku faka-'Otua pe me'a kotoa.

Ka ko u fakahoko pe 'eku fiefia 'oku tali mai he Palēmiá he ko e founa totonu pe ia ke fai ko 'etau anga faka-Tonga ia ke 'alu hangatonu pe ki he 'Ene 'Afió. Pea ko u tui Sea ko e kole pē 'e au pea ko u pou pou pe au kapau 'e 'oange e faingamālie ke nau me'a atu 'a e Palēmiá mo kinautolu fa'ahinga he Kapineti ke a'utonu ki he 'Ene 'Afio koe'uhī kae toki fakahoko mai. Pea kapau 'oku fakafiemālie ki he Fale pe 'oku 'ikai ke fakafiemālie ka tau toki hoko atu mei ai.

Ka ko e me'a lelei ke tau tauhi e melinó he ko e me'a pe ia 'oku tui 'oku finangalo ki ai e 'Otuá ke tau fefakamolemole'aki tau fefoaki'aki makatu'unga pe he ngaahi 'alo'ofa na'e hā mei he kolosi. Pea ko ia Sea 'oku ou pou pou atu pe ki ai. Ko u fokotu'u atu pe hā pe ha'o tu'utu'uni 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko u 'ilo pe na'e 'amanaki e tokolahi te tau tālanga'i e me'a ko eni he pongipongi ni. Ka 'oku mahino 'oku 'i ai 'a e feongoongoi mo e felotoi 'i he vā e 'Eiki Nōpelé pea mo e 'Eiki Palēmiá pea ko 'eku fanongo ki he me'a 'oku lipooti mai he pongipongi ni 'oku fakafiemālie 'a e halafononga 'oku hulu'i mai he 'Eiki Palēmia. Pea 'i he anga ko ē 'etau tu'u

fakafonuá ‘oku tonu pe ia ke me’a atu e Hou’eiki mei he Pule’angá hū louifi atu ki he ‘Ene ‘Afio mo fefolofolai hangatonu mo ia.

Ko e me’a ko eni ko e vā e Pule’anga mo ‘Ene ‘Afio pea ‘e tuku pe ia ki he Pule’angá mo ‘Ene ‘Afio ‘o hangē pe ko e me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpelé. Toki lipooti mai ki he Falé tau toki hoko atu mei ai ‘o kapau ‘oku fakafiēmālie ki he Hou’eiki Mēmipa. Hou’eiki ko u tui ko ‘ene ngata ia ‘etau ‘asenita ki he ‘aho ni. Tongatapu 7.

Tukuaki’i Tongatapu 7 kuo talatau Palēmia mo e Kapineti ki he Tu’i

Paula Piveni Piukala: Sea, tapu mo e Sea tapu ki he Palēmia pea tapu atu ki he tēpile e Hou’eiki pehē ki he kau Fakafofonga e Kakai. Sea ko e fakakaukau e motu’a ni taha eni he me’a fakaloloma ‘a ‘etau ...

<007>

Taimi: 1035-1040

Paula Piveni Piukala : .. tuku pē ‘a e palopalema ko eni ke toe foki pē fo’i pulu ko eni ki he ‘Ene ‘Afio. Sea na’a ku tala sivesiva au ta’u kuo ‘osi, ki he houhau ‘Ene ‘Afio *escalade* e *issue* ko eni ‘o a’u ki he lēvolo kuo ‘osi talatau ‘a e Palēmia ko eni mo ‘ene Kapineti ki he ‘Ene ‘Afio ‘aki e me’a ko eni Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea, fakatonutonu atu Sea.

Paula Piveni Piukala : ‘aki ‘enau ō mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea fakatonutonu atu.

Paula Piveni Piukala : Sea ko u kole atu ki he Fakafofonga ko eni.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea fakatonutonu fakatau ki he lao, Lao ‘a e Fale Alea

Paula Piveni Piukala : .. ke tukuange he ko e ngaahi *issue* ‘oku mahu’inga eni ‘oku ‘ikai ko ha tipeiti eni, ke tukuange ‘eku malangá ke ‘alu lelei.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea ko ē fakatonutonu eni.

‘Eiki Sea : Tongatapu 7 me’a ki lalo. Fakatonutonu ‘Eiki Minisitā.

Fakatonutonu mei he Pule’anga ‘oku hala tukuaki’i ‘a Tongatapu 7 ‘oku talatau Kapineti ki he Tu’i

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea tapu mo e Feitu’ú na pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa kakato e Fale Alea. Sea, ‘oku tau fakafeta’i ki he ‘Otua hangē ko e laumālie lelei mo laumālie faka-‘Otua ‘oku kamata ‘aki e Falé he pongipongi ni. Pea ‘oku tau ‘amanaki pē Sea te tau fou atu ai. Ko e fakatonutonu ‘a e fa’ahinga lea ko ē ‘oku fai’aki e talatau. Ko e fakatonutonu atu Sea ‘oku hala, na’e ‘ikai ke fai ha talatau.

Sea pea ko e kolé Sea, ke fai mu'a ha'o tu'utu'uni 'i he laumālie lelei mo e laumālie faka-'Otua 'oku tau kamata'aki. Kae tukuange 'a e hoko atu 'a e fa'ahinga fakamalanga ia ko eni Sea, te tau toe foki 'o longoa'a ai Sea, hangē ko e fakatapu. Kae fai mu'a ha'o tu'utu'uni Sea. Mei he tēpile 'a e Pule'angá mau lava mai mo e laumālie lelei. Hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele, laumālie kolosi laumālie 'o e fakalelei, laumālie ke tau 'unu, ka ko e fakatonutonú ko e fa'ahinga lea ko ia 'oku 'ohaké talatau, 'oku 'ikai ke ngata he'ene hala, ta'efakapotopoto, ka 'oku 'ikai ke fe'unga ia mo e Fale ni Sea. Mālō.

Paula Piveni Piukala : Sea ko e Tō Folofola pē ko e fekau na'e 'omai he tohi mei he *Lord Privy Seal* na'a pehé ni hono fakalea: 'Oku mole 'eku falalá pea fakafoki 'eku mokoi kimu'á. Ko e talatau eni Sea 'oku pehé ni. 'Ikai ke u tokanga atu au ki he mole ho'o falalá he 'oku ou kei falala pē au.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ko e fakatonutonu Sea.

Paula Piveni Piukala : Ko hono fakalea ia Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala : Ko hono fakalea ia Sea. 'oku ou kei falala pē au ki he kau Minisitā 'oku mole ai ho'o falalá.

'Eiki Sea: Fakatonutonu

Paula Piveni Piukala: Te ke lau ia ko e hā Sea?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Fakatonutonu. Ko e fakatonutonú Sea ke kātaki pē mu'a e Fakafofongá fakamolemole pē. Ko 'ene faka'uhinga ka 'oku ne kei hanga 'o faka'uhinga'i 'ene pehē ke fakatonuhia'i 'ene lea ko e talatau. Ko e anga ia 'ene faka'uhingá Sea. Ko u kole atú Sea he 'oku me'a mai 'a Hou'eiki kae pehē ki he kakai e fonuá 'a e fa'ahinga lea ko eni ko ē 'oku faí. 'Oku 'ikai 'oku hala 'aupito ia Sea. Mālō.

Paula Piveni Piukala : Sea, ko e lipooti ko eni 'oku 'ia au 'i mu'á, ko e lipooti ia 'a e *Constitutional and Electral Commissions*. Ko 'enau fakamatala ki he ma'uma'uluta...

'Eiki Palēmia : Sea ko e ...

Paula Piveni Piukala : 'a e fonua ni, ko e sino 'o e *monarch is a sign of peace and unity*.

'Eiki Palēmia : Sea ko e ki'i...

Paula Piveni Piukala : Ko 'etau tukuange 'a e Pule'anga ko eni ke nau *neglect for almost a year now* Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Palēmia ko ho'o kole tokoni pe ko ho'o fakatonutonu? ...

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu atu pē Sea 'oku 'ikai ko ha *neglect* eni. Pea mo fakahoko atu pē na'e 'i ai 'a e fokotu'u atu ke *defer* pea kapau 'oku ai ha fokotu'u 'a e Fakafofongá he ko e fokotu'u ē mo e pou pou mei he Pule'angá pea mo e Nōpele.

Paula Piveni Piukala : Sea ‘oku ‘ikai ko e *issue* eni ia ‘a e kau Nōpele.

'Eiki Palēmia : Pea kapau ‘oku pehē ‘e he toko 7 ia ke tau tipeiti.

Paula Piveni Piukala : Ko e *issue* eni ‘a e Fale Alea ni. *Issue* eni ‘a e Fale Alea ni.

'Eiki Palēmia : ‘E Sea kapau pē. Mālō.

'Eiki Sea : Tongatapu 7, ko e taimi ko ia ‘oku me’a ai ha taha he Falé, te ke me’a ki lalo ‘o tali. Tauhi e molumalu e Fale.

Paula Piveni Piukala : Kātaki pē Sea, ko u kole ki he Palēmiá tuku pē ‘e ‘i ai pē ‘enau taimi ke nau ‘omai ‘enau ‘uhingá. Ka ko e motu’a ni, kuo ‘osi lau ta’u eni ‘osi e ta’u. Te u fakafoki pē Sea ki he me’a ko eni. Na’e ‘amanaki ke hā’ele mai ‘Ene ‘Afió ‘o tāpuni e Fale Aleá he ‘aho 7 ‘o Tisema, 2022. Mea’i lelei pē ‘e he Feitu’ú na, mea’i lelei pē ‘e he Pilinisi ‘e Kalaniuvalu ‘a ‘Ene houháú. Tau fononga mai ai, fokotu’u atu e ongo Minisitā me’a lelei pē ‘Ene houháú ‘ikai te ne foaki. Ko e poini ‘oku ou hanga ‘o ‘ohaké Sea, fu’u fuoloa hono *alienate* ‘Ene ‘Afió ko e sino ‘oku ‘omai he lipooti ko eni kapau he ‘ikai ke tau hanga ‘o ‘oange ‘a e faka'apa'apa ma’olunga ki ai.

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu atu heni ki he lea na’e me’a’aki ‘e he Fakafofonga ko e pehē ko e *alienate* mo e me’a. Mole ke mama’o Sea.

Paula Piveni Piukala : Ko u kole ki he 'Eiki Palēmiá ke ne toki malanga’i ‘ene fakakaukaú kae tukuange mu’a he ‘oku ‘ikai ko ha tipeiti eni.

<008>

Taimi: 1040 – 1045

'Eiki Palēmia: Ko ‘eku ‘uhingá ‘aku ia ‘okú ke hanga ‘e koe ‘o tala ko ‘emau fakakaukaú ia

Paula Piveni Piukala: Ko ‘eku ‘uhingá ... na mou sivi pe ‘oku hā

'Eiki Palēmia: Me’apango pe ‘okú ke ma’u fakahā mahalo ke ke mea’i ‘e koe ‘a e fakakaukau ‘a e motu’á ni. Tukukehe ho’o kakapa ke ke pehē ‘okú ke mea’i ‘e koe e finangalo ‘a ‘Ene ‘Afió.

Paula Piveni Piukala: Sea

'Eiki Palēmia: Ko e kole pe ia Sea ke tuku ā ko ‘ene malanga ‘a’ana eni ia ma’á e kakai kehe. ‘Oku ‘ikai ke sio ia ki he lelei fakalukufua ‘a e Fale Aleá pea mo e lelei ki he fonuá.

Paula Piveni Piukala: Sea, kapau na’a nau ‘osi ‘akauni mai ki he pa’anga e Lulutá ‘osi fiemālie au.

'Eiki Palēmia: Na’e ‘osi tēpile’i heni ... Sea fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala: He ko ‘eku tokangá pe ‘aku ki he tukuha e fonuá

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu

Paula Piveni Piukala: Kapau na’a nau ‘osi ‘akauni mai ko u ‘osi fiemālie au ki he *process* ko ia ...

‘Eiki Palēmia: Fakafofonga ko e fakatonutonu

‘Eiki Sea: Tongatapu 7

‘Eiki Palēmia: Na’e ‘osi tepile’i mai ki heni ‘a e ‘u me’a na’e totongí Sea. ‘Oku ‘osi ‘asi pe he minití ka ‘oku ‘ikai pe ke fiemālie ia ki ai ‘o kapau ‘oku ‘ikai tatau mo ‘ene fakakaukaú. Hoko atu pe eni ke tau tipeiti ai leva kae tuku ā ‘a e fokotu’u lelei ko eni na’e pou pou’i mai ‘e he Nōpelé ke tau fai e ngāue ‘oku tonu ke fai

Pou pou Tongatapu 7 ki he fokotu’u mei he Pule’anga

Paula Piveni Piukala: Pou pou atu au ki he fokotu’u ko ia Sea

‘Eiki Palēmia: Ke ‘uluaki mu’a ki he Tu’í pea toki ‘omai, kapau leva ‘oku ‘i ai ha’ane palopalema

Paula Piveni Piukala: Tālanga’i e ‘isiu

‘Eiki Palēmia: Toki ‘ai hake ia ai, kae tuku ē ke fai e feinga ke fai e ngāue ko eni na’e kole ko eni pea tali ‘e he Nōpelé. Ko ‘ene tohi na’e ‘omai na’e ‘uhinga ai ko eni ‘etau feme’a’aki ko ení. ‘Oku ‘ikai ko e tohi

Paula Piveni Piukala: ‘Ikai ko e ‘isiu pe eni ia ‘a e kau Nōpelé pea mo e Palēmiá, ‘isiu ia e Falé ni Sea. Mau kau ai, kau e kakai e fonuá ai, kuo nau ‘osi ō mai ‘o *public* pea kuo hoha’a e kakai ia pea mo e kakai ia ‘oku mau ō mai ‘o fakafofonga’í.

‘Eiki Palēmia: Kae hā e kakai ia ‘oku mau fakafofonga’i ‘emautolu. ‘Oku tokolahi ange ia he kakai ‘okú ke fakafofonga’í!

Paula Piveni Piukala: Toki me’a atu koe ki ho’o kakaí, kapau ‘oku nau loto ke ke talatau ki he ‘Ene ‘Afió pea mou fai e me’a ko iá ‘ikai ke loto

‘Eiki Palēmia: Tuku e ‘ai ke talataú

Paula Piveni Piukala: ‘Ikai ke loto homau kakaí ki he me’a ko iá

‘Eiki Palēmia: Sea lāunga’i atu ē

Tapou ‘Eiki Sea ke tauhi molumalu mo e ngeia e Fale Alea

‘Eiki Sea: Ongu Fakafofonga kātaki mo fakamokomoko ‘o me’a hifo ki lalo. Ko e me’a tatau pe na’á mo fai ‘aneafi. Na’á ku kole atu Hou’eiki tauhi ‘etau tu’utu’uní, me’a tahataha mai.

Kapau ‘oku lolotonga lea ha taha hene taimí, ko e fakatonutonu pē pe ko e kole tokoni ha toe Fakafofonga ‘e lava ke tuku atu ai ke me’a mai lolotonga e taimi ‘o ha taha ‘oku lolotonga malanga. Ko e taimi eni ia ‘a Tongatapu 7 pea te u kole atu Tongatapu 7 ‘oku lolotonga tamate’i ho maiká he taimí ni.

Ko e taimi ko ē te u faka’atā atu ka koé ‘osi mahino kia au ho fakamalangá ko e tu’o fiha eni ho’o me’a mai he me’a tatau pe. ‘Omai ha’o fokotu’u, ko e ‘asenita ko ē he pongipongi ní na’e taha pe, makatu’unga he tohi ko ē e ‘Eiki Nōpele Tongatapú. Pea ko eni ‘oku ‘osi ‘omai e tali meí he ‘Eiki Palēmiá. Ko e hā ha’o tānaki ki he fokotu’u ko ē kuo ‘osi fai e femahino’aki ki ai pea mo e tali meí he Pule’angá. ‘Omai ha’o fokotu’u ke makatu’unga ai e me’a ko eni e Falé.

Paula Piveni Piukala: Sea, tukuange mai. Ko ‘eku fokotu’ú Sea ke tau tālanga’i ‘a e hala fononga. Ko e ipu vai eni ia kuo ‘osi mahua he kapau Sea na’a nau tali pe ‘a e tohí, fakafoki pe ki he *Privy Seal*. ‘Oua toe ō mai ‘o *public* he letiō ‘ikai ke hoko ia ko ha ‘isiu e kakai e fonuá, ko ‘eku fokotu’u ia Sea.

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu Sea

Paula Piveni Piukala: Tau tālanga’i e hala fononga ko ení

‘Eiki Palēmia: ‘I he Fale Aleá ni Sea ‘oku ‘ikai ke tonu ke tau lea hala mo lea loi. Ka na’e ‘ikai ke hanga ‘e he Kapinetí ‘o tuku atu e tohi ko ení. Na’a mau ‘ohovale kuo ‘asi mai ia he *Facebook* pea ‘oku tonu ke fakatotolo’i ‘o faka’ilo e tokotaha na’á ne tuku mai e me’a na’e ‘omai ‘e he Tu’í ki he motu’á ni. ‘Oku ‘ikai ko e motu’á ni na’á ne hanga ‘o tuku atú

Paula Piveni Piukala: Sea

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ke mou ‘eke pe ko hai na’á ne hanga ‘o tuku atú, faka’ilo, fakatotolo’i.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e ‘isiu kehe ‘a e

‘Eiki Palēmia: Pea tuku ‘a e tukuaki loí he ‘oku kovi ia

Paula Piveni Piukala: Me’a pe koe ki lalo

‘Eiki Palēmia: ‘Ikai ‘oku ou lolotonga fakatonutonu au, me’a koe ki lalo he ‘okú ke me’a mai ‘o ke hanga ‘o tukuaki’i e motu’á ni mo e Pule’angá

Paula Piveni Piukala: Sea

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ke ke

Paula Piveni Piukala: ...

‘Eiki Palēmia: ‘Mahalo ‘oku ‘ikai ke ke toka’i ‘e koe ha taimi ‘oku fakatonutonu ai koe. Pea me’a koe ‘i ‘olunga kae tuku ā e fakatonutonú ia, fa’iteliha koe. Mālō Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea, ko e makatu’unga na’e hanga ai ‘e Tupou ‘Uluaki ‘o fa’u e Konisitūtoné pea ‘omai e Fale Aleá ke tuku ā ‘etau talanga’i e halafononga fakapolitikale mo

e melino ‘a e fonuá ‘i tu’a he fakapo’ulí he vaotā. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou vilitaki atu ai Sea tau ōmai ‘o tālanga’i ‘a e halafononga e fonuá heni. Ko e tohi ko ē ko e na’e *leak*, ‘isiu kehe ia

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea

Paula Piveni Piukala: Ko e tali ‘a e Pule’angá, ko e tali ‘a e Pule’angá

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ki’i fakatonutonu atu Sea

Paula Piveni Piukala: Ko e ‘isiu ia ko u talanoa ai aú he na’e *public* mai he letiō

‘Eiki Sea: Tongatapu 7

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ko e fakatonutonu atú ko e pehē ko ē ‘e he Fakafofongá ko e feitu’u eni ke tālanga’i aí. ‘Oku ‘i ai e polokalama ‘a e Fakafofongá ‘oku lolotonga lele he *Facebook* ko e Fatufonua Fo’ou. Ko hono tālanga’i ‘e ia ‘i tu’a he fakapo’ulí ‘a e halafononga ko ē ‘oku tonu ke ‘alu ai e fonuá

Paula Piveni Piukala: Sea, kapau ‘oku ‘i ai ha’ane ‘isiu, ‘alu hake ia

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu Sea

Paula Piveni Piukala: ‘Alu hake ia ki Fakamaau’anga faka’ilo ai Sea

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu Sea e fa’ahinga malanga ko ē, fakangalingali ko ē Sea

‘Eiki Sea: Tongatapu 7 ‘oku lolotonga fai e fakatonutonu, fakakakato mai ho’o fakatonutonu ‘Eiki Minisitā

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Pea ko ‘eku fakatonutonú ia Sea kapau ko e tālanga’i e halafononga e fonuá ni, fai heni. ‘Oku ‘ikai ke fai e ...

<010>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... fatufonua fo’ou ia ‘o fai he *Facebook* ko e fakapo’ulí ia Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e totonu ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ke fakatonutonu ‘a e fa’ahinga sipinga ...

Paula Piveni Piukala: Faka-Konisitūtone ia ‘oku ‘omai he kupu 7 ‘e Tupou 1 ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Pea ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga e tau’atāina ko iá Sea ke fai fakavalevale Sea.

Paula Piveni Piukala: ‘Ete lea mo e tohi ‘a e me’a ‘i he’ete fakakaukau. Me’a ia ‘a’ana kapau

‘oku ta’efiēmālie ai, ‘alu ki falehopo he ko e loea ia.

'Eiki Palēmia: Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e ‘ai ke ha’u ‘o ‘omai e veve ko iá ki heni, ko e ‘uhinga ‘eku faka...

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ‘uhinga ko ē ‘a e kaikailá ko e vevela ko ē ‘oatu ko ē e mo’oní.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā, ‘oku ou tali ho’o fakatonutonú pea u toe tali pē mo e tali ko eni ‘a Tongatapu 7. ‘Oku mo mo’oni fakatoloua pē ka ko e me’a ‘oku tau tu’u ai he taimi ní ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘asenita pehē ia he Falé ke tau tālanga’i. Ko e fokotu’ú eni ‘oku ‘omai ‘e Tongatapu 7. ‘Oku ‘i ai ha poupou ki he fokotu’u ko eni ‘a Tongatapu 7?

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole pē mu’a kae ‘oatu hamau ki'i faingamālie ki he Feitu'u na 'Eiki Sea.

Kātaki pē Feitu'u na, tapu pē mo e Hou'eikí, nau faka'amu au 'aneafí he'eku tu'u 'o fakamalanga 'aneafí te mou me'a atu 'o fai ha'amou lotu Hou'eiki pea mou me'a mai mo ha laumālie 'oku toe sai angé. Mahino kiate au 'oku 'ikai pē, 'oku 'ikai pē na'e fai e me'a ia ko iá he 'oku 'i ai e ni'ihí ia heni 'oku 'ikai ke nau tui nautolu ki he me'a ko iá 'Eiki Sea.

Me'a ko ē na'e me'a 'aki he 'Eiki Nōpele 'o Tongatapu ko e 'alo'ofa 'a e 'Otuá, 'Otuá pē 'e taha 'oku ne ma'u e me'a ko iá, 'oku 'ikai ke ma'u ia ha taha he māmani ko ení 'Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea 'oku ou fakatonutonu atu e 'Eiki Nōpele. Tuku e takua noa e Huafa e 'Otuá. Tau talanoa he me'a mo'oní. Tau talanoa he me'a mo'oní. Ko e me'a mo'oní 'oku hoha'a e kakai e fonuá.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e hā e ‘uhinga ‘oku ‘ai ke mou toi mai he lotú. ‘Omai e lotu pau’u lotú ...

Lord Tu'ilakepa: Ke me'a ki hē.

Paula Piveni Piukala: ‘Oua ‘e omai ‘o pau’u lotu he Falé ni ‘oku fakatupu mala’ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko e founga ē na'e ngaue'aki 'e 'Akilisi ke ne hanga 'o feinga'i e Tu'í ke to'o hono Taloní mei he fonuá ni.

Paula Piveni Piukala: Ko e fa'ahinga fakanāfala ē Sea ...

Lord Tu'ilakepa: ‘Oku ‘ikai ko e fakanāfala! Na’a ke ‘osi pole’i ‘a e ...

Paula Piveni Piukala: Tuku mai ke tau talanoa’i ia ‘i Falé ni he ko e feitu’ú eni.

Lord Tu'ilakepa: Na’a ke pole’i e ‘ulu e Tu’í.

'Eiki Palēmia: Tali angé fehu'i ko ē. Na'a ke pole'i e 'ulu e Tu'í?

Lord Tu'ilakepa: Hā e me'a 'oku ke me'a mai ai ki Falé ni 'oku ke langi, fakatuputupurangi ho tu'utu'uní he Falé ni.

Paula Piveni Piukala: Hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke mou 'ave ai au, ko e, 'oku tapu ia ke ke pole'i e Tu'í he fonuá ni.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ke mau kau noa'ia ko e ...

Paula Piveni Piukala: Hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke mou 'ave ai au ki falehopó?

Lord Tu'ilakepa: Ko e lea 'a e Feitu'u na 'oku kovi!

Paula Piveni Piukala: Ko e hā 'eku leá?

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Lord Tu'ilakepa: Ho'o pole'i e 'ulu, 'a e 'ulu 'Ene 'Afió.

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Lord Tu'ilakepa: Kovi ia? Mo'oni ia pe 'oku loi?

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele ...

Paula Piveni Piukala: 'Oku loi!

Lord Tu'ilakepa: Na'a ke me'a 'aki, 'oku 'asi he *Facebook* ...

Paula Piveni Piukala:

(Pea na'e tamate'i 'e he 'Eiki Sea' 'a e maika 'a e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'ú pea mo e Fakafofonga Kakai 'o Tongatapu 7 lolotonga 'ena tipeití.)

Lord Tu'ilakepa: Ke me'a ki hē 'Eiki Sea. 'Oku mau tui ki he me'a ko ē 'oku 'omai he Falé ni, tamate'i 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele 'oku tamate'i ho maiká he taimi ni.

Lord Tu'ilakepa: 'Io, kae tuku ke fai mo a'u atu ki he Fakafofonga 'oku mau tui ki he me'a ko eni 'oku totonu ke fai ha me'a ki he Pule'angá.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku 'ikai ko ha anga ia ke fai he Fale ni.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i holoholo hifo ke tau 'ai ngāue fakataha.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele.

Paula Piveni Piukala: 'Ikai ke fai ha ngāue fakataha ...

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa ki he Feitu'u na ka 'oku fu'u kātaki'i ngata'a ke me'a mai ki he Fale ni 'o fai pehē he Fale ní.

Paula Piveni Piukala: Tuku e fie'eikí ia he te u tuki 'e au koe ai.

Lord Tu'ilakepa: Ke fanongo ki hē Sea.

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko u fokotu'u atu Sea ...

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Lāunga'i 'e Lord Tu'ilakepa 'a Tongatapu 7 ki he'ene fakamanamana ange ki ai

Lord Tu'ilakepa: Ko u faka'ilo atu 'a Tongatapu 7 ...

Paula Piveni Piukala: Faka'ilo!

Lord Tu'ilakepa: Ko 'ene fakamanamana ke ne tuki au he Falé ni 'Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e ...

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku 'osi pē me'a 'oku ke malanga'akí pea tuku kae 'oua 'e 'ai ke a'u ki he fuhú he 'oku kovi ia.

Paula Piveni Piukala: Sea na'a ku 'osi *clarify* e 'isiu ko ení ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ke ke mea'i koe pe ko hai au ...

Paula Piveni Piukala: Na'e 'ikai ke u teitei pole'i ...

Lord Tu'ilakepa: He me'a ko ena 'oku ke 'ai maí.

Paula Piveni Piukala: 'Ene 'Afió.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'asi he *Facebook* ho me'a ko iá.

Paula Piveni Piukala: Ngangau!

Lord Tu'ilakepa: Ko koe 'oku ngangaú.

Paula Piveni Piukala: Na'a ku 'osi lea 'aki heni ...

Lord Tu'ilakepa: Ke ke me'a mai ki Falé ni ke ke ha'u koe 'o ...

Paula Piveni Piukala: ...

(Na'e toe tamate'i 'e he 'Eiki Sea 'a e maika 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 2 'o Vava'ú pea mo e Fakafofonga Kakai 'o Tongatapu 7.)

'Eiki Sea: Te u kole ki he Sātini

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke pole fuhu mai kiate au, he 'oku 'ikai ke ke mea'i au.

'Eiki Sea: Sātini.

Lord Tu'ilakepa: Fai atu ia ...

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele Vava'ú.

Lord Tu'ilakepa: Ko ē ko e halá ē 'oku 'ata'atā ke ke ha'u 'o tuki e motu'á ni.

'Eiki Sea: Mo e Fakafofonga 'o Tongatapu 7 ke taki ki tu'a.

Paula Piveni Piukala: 'Alu au kitu'a ...

(Na'e taki leva ki tu'a 'a e Fakafofonga Kakai 'o Tongatapu 7.)

Lord Tu'ilakepa: Sea, kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Me'a hifo ki lalo 'Eiki Nōpele. Hou'eiki te u *suspend* eni 'a Tongatapu 7 'aho 'e 2, 'Eiki Nōpele Vava'ú 'aho 'e 1.

(Ne me'a leva ki 'olunga e Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'ú 'o me'a kitu'a pea ne muimui atu pea mo e Sātini 'i hono tu'á.)

'Eiki Sea: Tongatapu 10 me'a mai.

Hoha'a lahi Tongatapu 10 ki he kupu 50 (a) (3) e Konisitutone fekau'aki mo e fatongia 'o e Palēmia

Kapelieli Lanumata: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu pea mo e 'Eiki Palēmiá pea mo e Kapineti 'o 'Ene 'Afió. Fakatapu atu ki he Tumutumu 'o Kauhala 'Utá pehē ki he tēpile 'a e Hou'eiki Nōpelé, fakatapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí. 'E Sea fakamālō atu he faingamālie 'oku 'omi ki he motu'á ni. 'Oku tatae ma'u pē ...

<002>

Taimi: 1050-1055

Kapelieli Lanumata: ...mei he tangata he ‘oku misiteli pea haohaoa ma’u pē ‘Ene Fakatupu, pea ‘oku ‘ilo fakapapau ‘e he motu’a ni, ‘oku ‘i ai pē ‘a e taimi pea mo e founa ‘a e ‘Otua.

Na’e me’a mai ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato ‘aneafi talu ‘ene ngāue faka-Fale Alea, ko ‘ene toki me’a ē ki ha me’a faka-hisitōlia pehē ‘aneafi ‘i he ngaahi līpooti na’e tali ho Fale ‘Eiki. Me’a mai ‘a e ni’ihi he kau Mēmipa talu ‘enau ngāue faka-Fale Alea ko ‘enau toki vakai eni ki he ‘āsenita pehē ni, he ‘aho ni, ‘āsenita ‘a e Feitu’u na Sea. Na’e ‘i ai ‘a e makatu’unga ‘a e ngaahi me’a na’a tau lākai ‘aneafi, ‘aki pē ‘a e tui ‘a e tēpile ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku mahu’inga ange ke fai ha feme’a’aki ki ai.

‘Oku ou faka’apa’apa lahi ki he ‘Eiki Nōpelé, pea mo e fokotu’u na’e fai atu ki he Feitu’u na pea mo e Fale ‘Eiki. Pea ‘oku ou fakamālō ki he ‘Eiki Palēmia, ‘i he fai ‘a e fakakaukau ke nau me’a atu ki he Funga Vailahi, ‘o fai ha hū louifi ki he Hau ‘o Tonga.

‘Eiki Sea, ‘i he laumālie ‘oku ma’u ‘e he motu’a ni, mo e me’a ‘oku ‘i hoku loto mo ‘eku fakakaukau, ‘oku hangē nai ‘ikai pē ke toe ‘i ai ha ‘aonga ‘emau fokoutua atu ‘i he tēpile ko eni. Na’e ‘i ai ‘etau fuakava na’a tau fai, pea na’e fai ia ‘e he motu’a ni, ‘i he fuofua taimi na’a ku hūfia ai ‘a e Fale ‘Eiki ko eni. Fuakava ki he ‘Ene ‘Afio, pea mo e fuakava ki he ‘etau Konisitūtone ke tauhi ma’a mo mā’oni’oni. Ko e ipu vai kuo mahuá, ‘ikai pē ke toe lava ia ‘o tānaki. Pea ‘oku ou tui ko e mata’ikafo ‘oku tofanga ai ‘a e fonua ‘i he taimi ni, na’e ‘osi totonu pē ke fai hano faito’o kei taimi.

Ka kuo fai ‘a e malomaloa’a ki he fu’u Toa ko Hangaitokelau, pea mo Fangatapu. Pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki he fakakaukau ‘oku ‘omi ‘e he ‘Eiki Nōpelé, ‘e toe foki mai ‘a e Feitu’u na pea mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘o toki fai ha feme’a’aki ki ai ‘amui ange. Pea ‘oku ou fu’u tokanga lahi ‘aupito ki he vā ‘a e Fakataha Tokoni pea mo e Kapineti, pea ‘oku hoha’a ‘aupito ‘a e motu’a ni ki he kupu 50 (a) (3) ‘a e Konisitūtone, ‘a e fatongia ‘a e ‘Eiki Palēmia ki he Hau ‘o Tonga.

Kole ki he Feitu’u na Sea pea mo e kau ngāue ke ‘ohake mu’a ‘a e kupu 41 ‘o e Konisitūtone.

<005>

Taimi: 1055-1100

Kapelieli Lanumata: ...’E me’a pe ki ai e Hou’eiki he ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku tokanga lahi ‘aupito e motu’a ni fekau’aki pea mo e ‘isiu.

Kupu 41 ko e “Tu’i ko e pule ‘o e kau Nōpele mo e kakai kotoa pe ‘oku toputapu ‘a e sino ‘o e Tu’i (*sacred*),” ‘Oku ‘iate Ia ‘a hono pule ‘o e fonuá ka ‘oku ‘i he’ene kau Minisitā ‘a hono fai ‘a e ngāue ‘a e fonua (*responsible*).” Ko e mahino ko ē kiate au mei he ngaahi ‘aho kuo maliu atu ‘a e *memorandum* na’e fakahoko ki he Kapineti ko ‘eku tānakitu’unga mo e fakakaukau fakaeau pe ‘oku *irresponsible* ‘a e Palēmia pea mo e Pule’anga ‘o e ‘aho. ‘Oku ‘i ai pe ngaahi ‘ata ‘oku mau

‘Eiki Palēmia: Sea

Kapelieli Lanumata: vakai ki ai, pea ‘i ai e ngaahi ‘ata ‘oku ‘ikai ke mau lava.

‘Eiki Palēmia: Sea ko e ngaahi tukuaki’i ko eni te mau lava mautolu ‘o tali atu pea te tau lōloa ai. Ko e kole pe ki he Fakafofonga tau nofo pe mu’a hē ko e kole ē tali ‘e he Hou’eiki ke

mau lele atu 'o kapau na'e 'osi fakahoko 'e koe ke malanga ki ha'o kau fanongo 'ai atu ia ha taimi kehe, he kapau 'e 'ikai ia te mau fakatonutonu mautolu ho'o me'a 'oku fai he ko ho'o tukuaki'i 'e koe motu'a ni mo e Pule'angá.

Ka 'oku tau feinga pe ā ke tau maau he ko ē kuo tuli 'a e tokotaha 'o e kau Fakafofonga Kakai kae 'uma'ā e taha 'o e kau Nōpele. Ko e me'a ia 'oku tau fiema'u 'ikai. Ko 'etau fiema'u eni ha halafononga 'oku sai fakalukufua. Ko e hā e me'a ia 'oku ke tokanga koe ki ai 'oku ke toe nofo ai 'o sio ki ha ngaahi tafa'aki kehe kae 'ikai ke tau sio ki ha vā 'e sai ai ma'a e fonua.

Fokotu'u ke fakafisi & fetongi ongo lakanga kuo to'o mei ai falala Tu'i he teu hū louifi Palēmia & Kapineti

Kapelieli Lanumata: Fakatonutonu atu Sea e me'a ko eni 'oku me'a mai'aki he Palēmia 'oku 'ikai ke mo'oni ia. 'A e me'a mai 'a e Palēmia 'o pehē ko e 'uhinga 'eku fakamalanga tokua ko e fanongo mai 'a e kakai 'o e fonua.

Sea mole ke mama'o ko e 'uhinga e 'i heni 'a e motu'a ni ko ha'aku kumi faingamālie pe ko 'eku kumi ngāue ki he Fale 'eiki 'a e Feitu'u na. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi 'ata 'oku mau lava 'o vakai ki ai pea 'i ai 'a e ngaahi 'ata 'oku 'ikai ke mau lava 'o vakai ki ai 'i he vā ko eni 'a e Kapineti pea mo e Fakataha Tokoni.

Sea 'oku ou faka'amu ko e me'a atu ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá pea mo e kau muimuifolaú ki he Funga Vailahí ke teuteu e hū louifi ki he 'Ene 'Afio pea nau fakahoko atu ai pē 'a e ongo lakanga na'e to'o mei ai 'a e falala 'a 'Ene 'Afio, pea mo fakafisi.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu Sea.

Kapelieli Lanumata: 'A e ongo lakanga 'e ua ko ia. Ko e fakakaukau ia 'a e motu'a ni.

Veivosa Taka: Fakatonutonu Sea.

Kapelieli Lanumata: Ka tau toki hoko atu ki he me'a na'e kole he 'Eiki Nōpele mo lipooti mai.

'Eiki Sea: Fakatonutonu Tongatapu 10.

Kapelieli Lanumata: 'A e ngāue kuo fakahoko.

'Eiki Sea: Ha'apai 13 ko e hā ho'o fakatonutonu?

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea tapu mo e Fale 'eiki. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu ki he faitu'utu'uni 'a e Fakafofongá ki he Pule'anga. Ua 'oku 'ikai e hiki hoto le'ó ke mālohi ai 'ete poini 'e kei 'i lalo pe.

Kapelieli Lanumata: Sea ko u fakatonutonu atu.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Kapelieli Lanumata: 'Oku 'ikai ko ha'aku faitu'utu'uni. Ko e anga ia 'eku fakakaukau.

'Eiki Sea: Ko ia mahalo pe na'e tonu 'eku fanongo ko ho faka'amu.

Kapelieli Lanumata: Ko ia Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, 'ikai ke tali e fakatonutonu Ha'apai ko 'ene faka'amu 'ikai ko ha'ane tu'utu'uni.

Veivosa Taka: Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kapau ko e faka'amu 'oku ne 'omaí ka ko 'ene tu'utu'uni eni ko e 'ota 'oku 'ikai ko ha likuesi.

'Eiki Sea: Tongatapu 10 kapau ko ho faka'amu pea fakamolū mai ho le'ó he 'oku hangē ha'o tu'utu'uni.

Vātau Hui: Sea lava ke u ki'i tokoni atu Sea kia Tongatapu 10, ke ki'i fakamāfana hifo.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Niua.

Tui na'e mei nounou ngāue Falé kapau na'e fakahoko mai ki Fale Alea 'e he Palēmia 'ene tali ki he Tohi mei he Tu'i

Vātau Hui: Tapu pea mo e Sea tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'eiki ni. Sea ko e tu'u hake 'a e motu'a ni ko hono 'uhingá ke u ki'i tongia e fatongia...

<007>

Taimi: 1100-1105

Vātau Hui : ..ko ia 'a Tongatapu 10 ke ki'i fakamokomoko. Sea ko e fakakaukau ko ia 'a e motu'a ni, na'a ku pehē 'e au ia 'e omi ko ení 'omi ai pē talí hē. Ko e folau ko ia ki Niua 'e fai 'a fē ko e ō ia 'o kole fakamolemole koe'uhí ko e ngaahi tali ko ē na'e 'omi 'aki.

'Eiki Palēmia : Sea fakatonutonu atu. Ko e 'uhingá..

Vātau Hui : Kiate au Sea, fai ai pē he 'aho ni ko e hā e tali te nau 'omaí ko 'ene 'osí ia.

'Eiki Sea : Fakatonutonu atu Fakafofonga.

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu Sea, ko e founa angamaheni ia 'a e Fale ni Fakafofonga, pe na'a ke 'i fē kimu'a he taimi 'aho ni. Ko e mai ha tohi pē ko e Folofola 'a 'Ene 'Afió ki he Fale ni, 'oku tāmāte'i kotoa e letiō, 'oku tau 'uluaki mu'omu'a 'ave e talí ki he 'Ene 'Afió pea toki fakahoko mai ki he Fale ni. Ko e me'a tatau ia 'oku fai ko eni. He 'ikai ke u talaatu 'e au kia koe 'a 'eku tali ki he 'Ene 'Afió 'o mu'omu'a ia 'i he 'Ene 'Afió he 'Ene 'Afió. 'Ai ke ke mea'i ia he 'aho ni.

Vātau Hui : Sea ka u fakatonutonu atu Sea. Ka ko e hā e me'a na'e tali tohi ai 'omaí he ongoongo. 'Osi 'ilo kātoa mea'i kātoa 'e Tonga ni kātoa 'a e tali ko eni na'a nau 'omaí. Ko e me'a 'oku ou tokanga ki aí Sea..

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu eni Sea.

Vātau Hui : Ko e hā ‘a e fo’i tali ko eni ‘oku toki ‘ai ke ō,..

'Eiki Palēmia : Ko e fakatonutonú ia Fakafofonga..

Vātau Hui : .. ō nautolu ‘o fai ‘enau hū louifi ko e ‘uhingá ko e me’a ia na’e hokó.

'Eiki Palēmia : Fakatonutonú ia Fakafofonga.

'Eiki Sea : Fakafofonga ‘oku fakatonutonu koe ‘e he 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Ki’i me’a hifo ki lalo. Ko e fakatonutonú ia Sea, na’e te’eki ai ke mau hanga ‘o tuku atu ha tohi ‘a e Pule'angá ki he ‘Ene ‘Afió ko e faka'apa'apa ia ki he feveitokai’aki ki he ‘ave ha tohi mo e ‘omai ha tohi mei he ‘Ene ‘Afió. ‘E ‘ikai ke u ha’u ‘o ‘oatu kia koe. Mole ke mama’o.

Vātau Hui : Sea, ‘oku ou tui ‘oku fisi’ia ‘a e Palēmia. Fakamolemole atu ko ‘etau alea eni ‘i Fale Alea he na’e ‘omi e tohi ki Fale Alea ni, pea ko e ‘uhinga ia e me’a ‘oku ou fakatonutonu atu ai Sea. Ke tau ngāue’aki ‘a e tohi, pea talanoa’i ai heni ...

'Eiki Palēmia : Sai pē fakatonutonú ia Sea, kae ‘uhingá kae tuku e kaikaila maí he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha heni taha Niua heni. ‘Uē ko e tokotaha Niua eni. ‘Ai’ai lelei pē.

Lord Tu'ivakanō : Sea ke u ki’i lea atu pē kātaki fakamolemole. Fakafofonga Niua, ...

'Eiki Sea : Me’a mai 'Eiki Nōpele Tongatapu.

Fokotu’u ke faitu’utu’uni ‘Eiki Sea he kuo maumau’i Tu’utu’uni ‘a e Falé ‘i he ngaahi tō’onga ma’olalo ha ‘i Fale Alea

Lord Tu'ivakanō : Tapu pē mo e Feitu’ú na Sea, pea ke kātaki fakamolemole pē monuka e tu’utu’uni ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. He ko e me’a ‘oku ou tokanga atu ki aí, ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo pē ko fē e Kōmiti Kakato, ‘oku ‘i lalo pē ‘oku ‘i ‘olunga. He ko e ‘aho ni kuo va’inga ‘aki ‘e he Hou'eiki Fale Aleá ‘a e Fale ‘Eiki, ko e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Oku ‘ikai ke u, talu ‘eku Fale Alea ta’u hokohoko eni ‘e 28, te’eki ai ke u sio ha tō’onga ma’ulalo fau kuo fai ‘e he Hou'eiki Fakafofonga.

Na’e fai e tohi pea ko u tui kakato ki he ngaahi me’a ko ena ‘oku mou ‘ohaké, ‘a e ngaahi palopalema. Tau lau foki ko e fonua lotu eni, ka ko e ngaahi tō’onga eni ia ‘o e kakai ta’elotu. He ko e taimi ni, ‘oku ou tui ‘oku lolotonga fiefia ‘a Setane he taimi ni, kuo ma’u hono kakai. Mo’oni ‘aupito e ngaahi me’a ‘oku mou ‘ohaké, ka ko e taimi kotoa ‘oku taimi e me’a kotoa pē. Kapau na’e kātaki’i ‘e he ‘Eiki ‘a e anga fetau ‘a e kau angahalá kiate Iá, ka na’e ‘i ai ‘a e fiefia na’e tuku hono ‘aó he koe’uhí kuo ‘ohake ia ki ‘olunga. Ko māmani eni, mou feinga ke ma’u moutolu ‘e he tohi ko ē tohi ko ē ‘oku fakapapau’i he anga ‘etau tui faka-kalisitiane. Ko ‘etau vātau hení ke ongo atu ki māmani ko e ‘ātungá pē eni he ‘ikai ke lava he me’a ia. Tau takitaha fakahā hono loto, mafai ē, lotolahi ē, ko e ngaahi me’a pē ia ‘oku talamai ‘e he ‘Otuá kia kitautolu. Ko e me’a ‘e 7 ‘oku fakalili’á aí pea ‘oku hā ia ‘i he loto Fale Alea ‘o Tonga. Mou ‘ofa ‘o fakamokomoko, ke ngali ko e kakai ako kitautolu ‘oku tau ‘ilo hotau ‘Otuá pea tau fai ki ai...

<008>

Taimi: 1105 – 1110

Lord Tu'ivakanō: ... Na'á ku kole atu ke mou fefakamolemole'aki ka 'oku 'i ai ha hala 'e hā ia 'amui. Te nau 'ilo pe 'e nautolu 'e 'ikai ke 'osi 'a e teemi ko ení.

Ko e me'a na'e hoko meí he ngaahi Palēmia ko ē 'o a'u mai ki he 'ahó ni, nau lea kimu'a pea na'e hoko pe. Mou 'ofa mai, tuku e faingamālié ke nau me'a atu. Ko e ngaahi me'a ko ena 'oku mou tokanga ki ai 'oku 'osi 'i loto pe ia, pau ke fakahoko e ngaahi me'a ko iá ia. Mou 'ofa mai 'o fakamokomoko pea mou talangofua ki he'etau Seá. Sea fokotu'u atu ke fai ha'o tu'utu'uni na 'oku ngali fe'unga 'a e 'ahó he kuo tau maumau'i 'a e Fale 'Eikí ni, mālō.

'Eiki Sea: Nōpele 'Eua

Lord Nuku: Tapu pe pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpelé, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Koe'uhí ko e makatu'unga 'o e 'asenita ko ē 'aho ní, ko e 'asenita 'o e ngaahi me'a makehe. Pea 'uhinga ai 'a e fai e ngaahi fakahoha'a ko ení. Ko 'eku fakahoha'á 'aku 'Eiki Sea, nounou 'aupito pea mo 'eku fokotu'u.

'Oku makatu'unga 'a e fakahoha'á 'i he me'a kuo tali 'e he Falé he pongipongí ni. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni ia 'a e Falé ni ke faitu'utu'uni ki he 'Ene 'Afió ke me'a atu 'a e Palēmiá. Ko e me'a ia 'a e Palēmiá 'i hono fatongia ko e Palēmia ke fai ha feongoongi mo 'Ene 'Afió. Ko e 'ahó ni 'oku makatu'unga e ahó ni 'i he *media release* na'e fai he 'aho 6 Fepuelí 'e he Palēmia Le'ole'o, 'o ne 'omai 'a e me'a 'oku fehangahangai pea fehalaaki ki he tui 'a e motu'á ni ki he tohi na'e 'omai meí he *Lord Privy Seal*, 'o pehē kuo hanga 'e he 'Ene 'Afió 'o to'o e ongo Minisitā, hala ke mama'o.

Ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai e 'uhinga ko ē 'aho ní 'Eiki Sea ko e maumau ia 'i he vā 'o e Fakataha Tokoní pea mo e 'Eiki Palēmiá mo 'ene Kapinetí. Ko e me'a ko ē 'oku fakahoha'a atu ki ai e motu'á ni 'Eiki Sea. Ko e toki hoko eni he fonuá ni ha me'a pehē ke hanga 'e he Pule'angá 'o tukuaki'i 'a e tokotaha tauhi Konisitūtoné 'oku hala.

'Eiki Palēmia: Sea kole atu ki he fakatonutonu atu e Nōpelé, ne 'ai pe ke tuku ke me'a ke fiemālie. Ka ko 'ene fo'i me'a fakamuimui tahá 'ikai ke u toe fie hanga 'e au 'o toe 'ai atu 'oku mou 'osi mea'i kotoa pē. 'Ikai ke 'i ai ha fo'i me'a pehē. Ko e me'a pe na'e hokó ko e 'ave 'a e fale'í na 'oku hala e fale'i na'e 'ave ki he 'Ene 'Afió. 'Ikai ke 'i ai ha taha te ne fai 'a e me'a ko ē na'e me'a'aki 'e he Nōpele, kātaki Nōpele, fakalelei'i pe.

Lord Nuku: Mālō 'Eiki Sea, tau ma'u kotoa pe 'ū ouau ko ē he *press release* ko ē na'e faí, 'osi fai e kumi fale'i. Talamai 'e he fale'i 'okú ne fale'i fakalao mā'olungá ko e me'a ē na'e fou ai e Pule'angá 'Eiki Sea. Pea he 'ikai ke u toe fakafekiki ...

<010>

Taimi: 1110-1115

Lord Nuku: ... fakafekiki ai au. Ko e me'a ko ē 'oku ou 'uhinga atu ko ē ki ai he pongipongí ní kuo tau hanga 'o alasi 'a e Konisitūtoné pea mo hono tu'unga ko ē 'o e Konisitūtoné mei he 'aho ko ia a'u ki he 'ahó ni. Ko e 'aho ni 'oku tau fekumi tonuhia 'aki, na'e pehē mo pehē. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke e tui ia 'a e motu'á ni. Na'e tonu ke fai pē he 'e Palēmiá pea mo e

Kapinetí ‘a e fatongia ko iá, ‘oua ‘e tuku mai ia kitu’a ‘o hangē ko ē ko e me’a ko ē na’e, ‘a eni ko ē na’a ku fakahoko atu na’e tuku mai kitu’a mei he ‘Ofisi e Palēmiá Le’ole’o ‘o e ‘aho ko iá pea movete ai e me’a ko iá. Ko e tohí ko e tohi ki he 'Eiki Palēmiá, tali mai he 'Eiki Palēmia Le'ole'ó 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Fakatonutonu Sea. Koe'uhí ke fakatonutonu atu pē ko e tu'o tolu eni 'eku fakatonutonu e me'a ko iá. Na'e 'omai 'a e Tu'utu'uní ia faka'asi ia 'o *leak* ia ki tu'a. Ko e tohi mai ki he motu'á ni ka na'e 'i ai 'a e tokotaha ia na'a ne hanga 'o tuku atu kitu'a pea nau kole ki he Seá pea ko u talanoa atu pē au he ko ia 'oku fanongo maí. Fakatotolo'i, faka'ilo e tokotaha ko iá he 'oku *confidential* he ko e tohi mai ia mei 'Ofisi Palasi ki he motu'á ni. Na'e 'ikai ke 'i ai ha'amau kaunga 'e taha ke tuku atu kitu'a. Ko e 'ai pe ia, kae 'oua 'e 'ai ke tau pehē ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Ko e tama ko ē mo e tama ko ē, hangē pē ko ho'o me'á.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e ...

'Eiki Palēmia: Ke tau 'ai fakalelei pē mo 'ai e mo'oní. Mālō Sea.

Fokotu'u ki ha taha 'oku pou pou ange ke nau hū kitu'a mei Fale Alea

Lord Nuku: 'Eiki Sea ka u faka'osi atu mu'a au. Ko 'eku faka'osi atú Sea ko e ngaahi me'a ko eni ko ē 'oku fai ai ko ē 'a e feme'a'akí, 'oku 'osi 'i tu'a ia. 'Oku ou fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea ko hai 'oku tui, ko e me'a ko eni ko ē 'oku fai ko ē he 'Eiki Palēmiá ko e me'a ia 'a'ana mo 'Ene 'Afió. Ko u fokotu'u atu 'e au heni, ka 'oku 'i ai ha taha 'oku pou pou tau hū tautolu kitu'a. Tuku e fakalelei ko ē ke fai, ko e me'a ia 'a e 'Eiki Palēmiá pea mo 'Ene 'Afió. He ko e tohi ia na'e 'ave pe ia ki hē ka koe'uhí ko 'emau 'i hení ko 'Ene 'Afió. Pea ko e me'a ia 'oku ou fokotu'u atu aí, tau hū tautolu kitu'a. Ko e me'a ia 'a ē ke fakalelei mo 'Ene 'Afió pe ko e hā 'enau 'uhingá.

'Eiki Palēmia: Sea ko e ...

Lord Nuku: Pea nau foki mai 'o lipooti mai ki he Falé.

'Eiki Palēmia: Kole pē na'a tokoni atu pē ki he Nōpelé, 'oku 'ikai ke fie fakatonutonu eni ia. Kapau pē 'e laumālie lelei ki ai, mālō. Pea kapau 'ikai 'oku sai pē mo ia.

Fokotu'u Lord Nuku tuku fakalelei ia ki he Pule'angá ke fakalelei'i nau vā mo e Tu'i ka nau hū nautolu kitu'a

Lord Nuku: Ko 'eku fokotu'u, ko 'eku fokotu'u atú ko mautolu ko eni ko ē 'aofivala ko ē 'Ene 'Afió mo hai 'oku pou pou ki aí, toki foki mai nautolu mo 'enau fakalelei. Ka ko u fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea kapau 'oku 'i ai ha pou pou, 'oku ou fokotu'u atu ke mau ō te mau hū mautolu kitu'a.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele ko e kole tokoni mei he Palēmiá pe 'oku ke tali?

Lord Nuku: 'Ikai ke u tali ia 'e au. 'Oku ou tali pe au 'ene tokoní ...

'Eiki Palēmia: Sai pe ia tuku ia kapau 'oku 'ikai ke laumālie koe ke fai ha tokoni atu, na'a tokoni ki he halafononga 'oku tau 'i aí ke tuku kehe mei ho fokotu'u 'a koe ke tau moveuveu aí.

Poupou Tongatapu 10 ki he fokotu'u 'a e Fakafofonga Nopele 'a 'Eua

Kapelieli Lanumata: Sea 'oku ou poupou atu ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Nōpele 'Euá.

Lord Nuku: Ko ē 'oku poupou Sea 'a e fokotu'ú.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apaí.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tonga.

Mateuteu Tēpile kau Nopele ki he'enau ngāue ke fakahoko ko e kau 'aofivala Tu'i

'Eiki Sea hangē pē 'oku ke, kole fakamolemole atu pē ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki e Falé ka 'oku hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu 'a e ngaahi me'a 'oku hā he Falé. Pea 'oku tau pehē pē ko e mahalo ko e ngaahi kaveinga mahu'inga mo mafatukituki eni, mahino ia 'Eiki Sea.

Ka, faka'apa'apa 'aupito ki he ngaahi feme'a'aki 'oku fakahokó pea hangē pē ko eni kuo, ko e ongo 'Eiki Nōpele eni 'Eiki Sea pea ko e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu na'a ne 'osi fakahoko atu he uike kuo 'osí.

Na'a fakahoko atu ai 'a e tohi mei he 'Eiki Nōpele pea na'e 'osi mahino pē he 'ikai ke u toe fu'u lave ki ai ke fakakakato he na'e 'osi 'oatu pē pea na'e tufa 'a e tatau he fakangofua 'a e Feitu'u na ke tufa 'a e tatau ki he Hou'eiki ke nau me'a ki ai.

Ko e tohi ko ení Sea na'e 'i ai hono 'uhinga. Ke mea'i pē tuku'au mai e me'a ko eni na'e hokó pe ko e 'aho fihá ...

<002>

Taimi: 1115-1120

Lord Tu'iha'angana: ... pē ko e 'aho 6 pē ko e 'aho fiha ko eni mahalo na'e hoko ai 'a e me'a ko eni kuo hoko 'i he fonua 'o a'u mai ki he Fale Alea 'o Tonga 'Eiki Sea. Na'e 'ikai ke tuku ma'ama'a eni ki he Hou'eiki Nōpele. Na'e ui leva 'e he 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu, pea hangē pē na'a ne 'osi me'a atu 'i Fale Alea ni, fa'a lea 'i he'emaui ngaahi fakataha pea hūfanga atu pē 'i he talamalu 'o e fonua mo 'Ene 'Afio, ke ne tokanga'i, tataki ha taimi 'oku fai ai ha fakamā'opo'opo pē ko ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki Nōpele.

Pea na'e hoko 'a e me'a ko eni na'e ui leva 'e he 'Eiki Nōpele, 'i hono fatongia ko iá 'uhinga he 'oku 'i ai 'a e ongo'i 'e he Hou'eiki 'a e me'a na'e hokó, he 'oku 'ikai puli ia ko e mātu'a ni ko e 'aofivala 'o 'Ene 'Afió. Pea 'i he'eku tui ko e 'aofivalá, ko e ofi taha eni, ko e ofi taha ia ki He'ene 'Afió, pea 'oku toki Toputapu 'a e sino 'o 'Ene 'Afió 'oku hā 'i he Konisitūtone, pea mo e ngaahi me'a ia na'e tokanga'i 'e he Hou'eiki pea na'e fai 'a e ongo'i ki he me'a ko eni 'oku hoko 'i he ongo ma'u mafai ko eni.

Pea na'e ui 'a e fakataha 'Eiki Sea, tataki 'e he 'Eiki Nōpele, fekau'aki mo e me'a ko eni 'oku hoko. Na'e 'i ai 'a e Hou'eiki na'a nau kei me'a 'i muli, ka ko e Hou'eiki na'a nau 'i Tonga ni na'a nau fakataha 'i he laumālie 'o e fa'a fakataha pē ia 'a e Hou'eiki Nōpele.

Tataki 'e he 'Eiki Nōpele mo fakahoko mai 'a e kaveinga pea takitaha 'ohake 'a e fakakaukau 'a e 'Eiki Nōpele. A'u ki hono 'ohake 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku lahi kuo 'osi 'ohake 'e he kau Fakafofonga 'enau ongo'i, 'i loto ia he ko e talanoa fakalotofale eni 'a e Hou'eiki.

Meimei me'a 'a e Hou'eiki kotoa pē na'a nau 'i he fakataha 'o nau mo 'enau ngaahi fakakaukau mo e ngaahi me'a kehekehe pea na'e iku fakamā'opo'opo 'a e fakataha ko ia, me'a pē na'e toki hili pē hoko ke mahino 'oku 'i ai 'a e ongo'i 'a e Hou'eiki. Fakamā'opo'opo 'a e fakataha ko ia, pea hangē pē ko e ngaahi founa 'o e ngaahi fakataha, fai ki he loto 'o e tokolahí, pea na'e meimei ko e Nōpele pē na'a ne tataki, ko e hā na'e fai ki ai 'a e ongo'i 'i he 'aho ko ia.

Meimei ko e kongā lahi 'o e Hou'eiki te'eki ai ke fu'u mahino 'a e ngaahi me'a ko eni, kamata ke tukuange mai hangē na'e me'a 'a e 'Eiki Nōpele, 'a e ngaahi me'a mei he Pule'anga pea 'oku hā 'oku hangē ko eni 'oku 'osi 'ohake heni, hangē 'oku hā mo hā mo hā 'a e tali na'e fai mo ha mo hā mo hā.

Tau taimi, tau tu'u 'o vakai'i he ko e ngaahi fatongia tatau pē 'o e malu'i 'o e Tu'i, kuo pau ke tau vakavakai'i lelei 'a e ngaahi me'a ko ē te tau faí ko e manga kotoa pē te tau fai 'oku pau, ko e malu'i ke malu'i he 'oku tafa'aki 2 kotoa 'a e me'a.

Kae kehe, fakataha 'a e Hou'eiki 'i he 'aho ko ia, tau tuku 'o vakai'i fakalelei 'a e ngaahi tafatafa'aki pea mo tau vakai'i lelei pē 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko 'i he ongo sino ko eni. Kae toki hokohoko mai ha'atau vakai'i ha'atau manga, ngāue, ngāue kimu'a ma'u pē.

'Osi mei ai 'a e uike, hangē ko ē 'oku 'ikai ko ē ke pehē pē, pehe pehē pē hangē ko ē 'oku 'ikai ke fu'u ha mai ha me'a pau 'e hokó, tautefito ki he tafa'aki 'a e Pule'anga, toe ui 'e he 'Eiki Nōpelé 'a e fakataha, toe me'a atu 'a e Hou'eiki na'e 'i Tonga ni pē, na'e kei 'i ai 'a e Hou'eiki na'a nau 'i muli toe fakataha, mei 'osi e 'a e uike pē 'ova he uike.

Hou'eiki mahalo na'e me'a ia 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea 'i he fakataha ko ia, ko eni 'oku tau tu'u pea tau vakavakai'i pea tau ongo'i 'oku hangē ka 'ikai ke ngāue ha me'a ia. Loto 'a e Hou'eiki, meimei loto taha ai 'a e Hou'eiki na'a ke mea'i 'Eiki Sea. Tau fakahā, tau fakahā leva 'a e me'a 'oku tau tu'u ai. Pea na'e 'ohake 'a e ngaahi founa, pea na'e loto ...

<005>

Taimi: 1120-1125

Lord Tu'ihanga: ...Fai ha tohi fakafofonga'i e 'Eiki Nōpele ki he 'Eiki Palēmia fakahoko ki ai ko 'etau ngaue eni ke fakamahino 'a e feitu'u 'oku tu'u ai e Hou'eiki pea ko e

tohi ena na'e me'a ki ai e Hou'eiki. Fakahoko he ko e 'uhingá ka fai ha fili pe ko fē e tafa'aki 'e tu'u ai ... 'osi mahino Sea 'e tu'u e Hou'eiki he Tu'í.

Ko 'emau ta'utu he sea ko eníko 'Ene 'Afio pea ka hoko ha me'a hangē 'oku pehepehē ke fai ha fili 'i he 'Ene 'Afio mo ha tafa'aki te mau tu'u he 'Ene 'Afio. Pea na'e fakahoko 'a e tohi ko ena na'e faí, ke mou fakahoko pe ko e fai ha me'a ki he me'a ko ena 'oku Folofola mai ki ai e Tu'i 'a eni ko eni na'e fakahoko he tohi.

Pea 'i he taimi tatau pe 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'oku 'ikai ko ia pe, ko e Hou'eiki Nōpele ko ena na'e fakataha sitepu 'uluaki *plan (a)* ka 'ikai ke ngāue ia, ua *(b)* 'oku kei 'alu atu ai pe mo e *(c)* mo e *(d)* pea ka mahalo 'e 'osi pe hangē ko e me'a 'a e Fika 2 Nōpele Fika he *(b) plan (b)* pe ko e *move* hono ua pe ko e ...Pea ko ia eni na'e hoko he tohí. Na'e 'i ai pe mo hono taimi 'a eni na'e fai ko ē hono ...ko 'eku talanoa pe he ngaahi fokotu'utu'u ko eni 'a e Hou'eiki Sea.

Lord Nuku: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pe 'Eiki Sea. Ko e fokotu'u ko ē na'e 'oatu 'Eiki Sea 'oku tau'atāina ha taha pe ia ki ai. Pe 'e kau he 'alu kitu'á pe 'e me'a pē ia 'i Fale ni me'a tau'atāina pe ia.

Lord Tu'iha'angana: Mahino pe kia au Sea.

Lord Nuku: Ka ko e fokotu'u ia Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ka ko e mahino ko e fokotu'u ke pāloti.

Lord Nuku: 'Osi tuku atu ki ho Fale. Pea kapau kuo poupou'i pea kuo 'ikai ko e me'a leva 'e hoko te fakamā'opo'opo 'ete ki'i naunau pea te 'alu kae 'oleva ke Finangalo 'a 'Ene 'Afio ki he me'a ko ē 'oku fai ko ē he Pule'anga ke nau ō nautolu 'o fai 'enau fatongia 'a ē ko ē 'oku fai ki he 'Ene 'Afio. 'Oku 'ikai ko ha fatongia ia 'i Fale ni. Ka koe'uhī ko e maumau ko ē 'a e Konisitūtone ko e me'a ia 'oku fai ki ai ko ē 'a e tokanga.

Lord Tu'iha'angana: Mālō 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea ko e fokotu'u 'osi poupou pea 'oku mo'ui me'a tau'atāina ia 'oku toe.

Lord Tu'iha'angana: Mālō 'aupito 'Eiki Sea, ka u faka'osi atu pe au ia.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu ia 'Eiki Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ko e fokotu'u pe foki ka 'oku pau pe ke te 'ai hoto loto ki he fokotu'u, ka ko u faka'apa'apa au ki he fokotu'u 'Eiki Nōpele. Mo'oni pe koe he founga ngāue 'a e Fale ni. Ka ko e fokotu'u pea 'oatu ha tafa'aki 'e taha ke ...ka ko 'eku faka'osi pe 'a'aku 'Eiki Sea hangē pe ko ia pea mahalo ko eni na'e fakahoko mai he 'Eiki Nōpele he pongipongi ni.

Ka ko 'eku lave pe 'a'aku he ko e 'uhingá ko e Hou'eiki Nōpele pe eni pea na'e tataki ē pea 'oku toe 'ohake e fokotu'u he 'Eiki Nōpele ka 'oku mole ke mama'o ke ...tau'atāina pe 'Eiki Nōpele ke ne fokotu'u, ka ko 'eku ki'i fakama'ala'ala atu pe au 'a e puipuitu'a 'o e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko 'Eiki Sea.

Pea hangē pe ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu 'Eiki Sea pea mo 'eku 'oatu 'a e ngaahi me'a ko eni pea kuo 'osi 'ohake ko eni e laumālie pea na'e fai e femahino'aki ko eni ko e laumālie lelei 'Eiki Sea.

Tu'i mo e Kuini ko e tamai mo e fa'e 'a e fonua

Ke u ki'i faka'osi atu pe fakamolemole atu 'Eiki Nōpele 'Eua kolosi ko ena 'oku hā he fuka Sea ko 'Ene 'Afio ko e tamai 'a e fonua lave ki ai 'a e kau takilotu 'i he ngaahi malanga mo e ngaahi vahevahe kehekehe mo e ngaahi tapa kehekehe e fonua 'e iku kotoa pe ko 'Ene 'Afio mo e Ta'ahine Kuini tapu pea mo e talamalu e fonua ko e tamai mo e fa'e 'a e fonua. Pea ka hoko ha ngaahi me'a 'oku ngaungaue pehē ni pea 'oku fakahoko pea hangē pe ko e me'á.

'Oku 'i ai e tui mo e falala ka lava atu e fānau kuo fehalaaki 'emau laka pea 'oku ...na'a mau to'o pehē ka 'oku ...māmani eni 'o e fehalaaki. Pea ko e faingamālie ē 'oku tuku ko ē he 'Eiki Nōpele. 'Oku 'i ai e malava ke fakamolemole'i he tamai 'ene fānau pea 'e fakalelei'i e ngaahi me'a ka tau hoko atu 'i he laumālie ko ia.

Pea 'oku toe lava pe 'i he tafa'aki 'e tahá ka tau toki hoko atu 'a ē ko eni na'e fakahoko atu he 'Eiki Nōpele, pea faka'apa'apa'a pe mo e fakamolemole ki he 'Eiki Nōpele 'Eua 'i he fokotu'u pea hangē ko eni kuo mau ...'a e tēpile ni ka ko e me'a pe ko u tu'u atu ke fakama'ala'ala me'a na'e fokotu'u atu he 'Eiki Nōpele Fika 2 'oku ne fa'a tataki 'emau fakataha 'a e Hou'eiki Nōpele 'i he 'i ai ha ngaahi me'a 'e hoko...

<007>

Taimi: 1125-1130

Fokotu'u ke toloi fanongonongo Fale Alea kae fakafaingamālie fakahoko e fokotu'u mei he kau Nopele & a'u Pule'anga ki he Tu'i

Lord Tu'iha'angana : ...pea mo 'eku fokotu'u atu 'Eiki Sea. Tolo'i fanongonongo 'e he Feitu'ú na e Falé kae fai mu'a e me'a na'e fokotu'u atu 'e he 'Eiki Nōpelé pea mo fai ha me'a atu 'a e Pule'anga. Mālō.

Fehu'ia faitu'utu'uni 'a e Seá fekau'aki mo e fokotu'u ke faka'atā hū kitu'a kau Mēmipa

Lord Nuku : Sea, ko 'eku 'uhinga atu pē au 'eku fokotu'ú ko 'eku fokotu'u atu pē ia 'a'aku. Pe 'oku hā 'a e tu'utu'uni 'a e Falé ka ko e fokotu'u atu ia 'oku 'oatú ko e fakahā ...

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele ke u fakama'ala'ala atu pē 'a e me'a ko ena 'oku ke fokotu'u mai. 'Oku ke fokotu'u mai ke fakahā 'e he kau Fakafongá 'enau lotó 'aki 'enau lue kitu'a.

Lord Nuku : Ko ia.

Fakamahino 'Eiki Sea 'atā 'i ha fa'ahinga taimi ki ha Mēmipa ke ne fakahā 'ene lotó pea hū kitu'a mei Fale Alea

'Eiki Sea : 'Oku 'ikai ko ha fokotu'u ia ke pālōti. Ko e me'a fakafo'ituitui ia fakakonīsēnisi 'a e Fakafofonga kotoa pē 'oku 'atā ha fa'ahinga taimi ke ne fakahā 'ene lotó pea hū kitu'a.

Lord Nuku : Ko ia.

'Eiki Sea : 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke toe fai ha tālānga ki ai, 'osi mahino ho'o fokotu'ú 'osi fanongo e kau Fakafofonga ki ai, ko e me'a pē ia 'anautolu. Tongatapu 1 me'a mai.

Lord Nuku : Mālō Sea, 'osi maau atu e fokotu'u pea ko 'eku tau'atāina ia. (Na'e me'a leva ki 'olunga 'a Lord Nuku 'o mavahe kitu'a mei hono me'a'anga).

Poupou Tongatapu 1 ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmia ke faka'atā kau Kapineti ke nau lele atu ki he Tu'i

Tevita Puloka : Tapu pea mo e Seá tapu pea mo e Fale Alea 'o Tonga. Tau fakafeta'i kotoa pē 'Eiki Sea 'oku tau a'usia 'a e 'aho fakakoloa ko eni, pea 'oku tau lau tapuaki ai, fakafeta'i e 'ofa 'a e 'Otua, mo e tauhi ma'a kitautolu, pea kei malu pē ho Falé Sea neongo 'oku 'i ai pē fanga ki'i me'a 'oku hoko he 'aho ni, ka 'oku tau lau fakafeta'i ai.

Ko e mo'oni e mo'oni 'Eiki Sea e motu'a ni, talu mei he hoko ko eni 'o e me'a ko eni na'e tuku mai ai 'a ia na'e fai ai e hoha'a lahi 'a e kakai 'o e fonuá, pea a'u eni ki he tūkunga 'o e 'aho ni. Pea hangē kuo tau nofo-i-lelenga 'o hangē 'oku 'ikai ha 'amanaki lelei, pea hangē ka tau ka fāfā he po'uli lahi, 'o makatu'unga pē 'i he me'a ko ia.

Ko e 'ahó ni 'Eiki Sea, 'oku māfana e motu'a ni, kuo hangahangē 'oku 'asi'asi mai ha me'a ke maama mai, ke fai ai ā ha fakataulama mo ha taki hala ma'a kimautolu pea pehē ki he motu'a ni ko e Fakafofonga 'o e Kakai 'o Tongatapu 1.

'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Kapineti, ko u lau e faingamālie ko eni ke u fakahoha'a atu, na'e 'ikai pē ke u tui tatau mo e founa na'a mou fai'aki 'a e fakafōtunga 'o e tali 'o e tohi ko ia. Ka na'a ku nofo pē 'o kukuta hoku lotó, mahalo 'e 'i ai pē ha 'aho pehé ni ke u toki tuku atu ai, 'ou lea atu ai 'o fakahoha'asi ai kimoutolu. Ka ko e hā koā e fekau kuo 'omi he 'aho ni, he kuo fakamahino 'e he Hou'eiki Nōpelé honau 'uhingá mo honau tukufakaholó.

Pea ko e me'a ia na'a te hoha'a ki ai, he na'e talu 'a e liliu fakapolikale ko eni mei he 2010, pea mo hono tālānga'i 'o e anga 'o e fekaukau'aki 'a e ongo kauhala ko iá 'i he fonua ni. Kuo fakamahino 'e he Hou'eiki Nōpelé 'a honau 'uhingá 'o hangē ko e fakahoha'a na'a ku faí, pea kuo nau tu'u ia 'o fakahā 'aki honau lotó 'i he Fale ni.

'Oku ou fiefia au he hoko 'a e me'a ni, pea ko e pole lahi ia kiate kitautolu. He 'oku hangē ki he motu'a ni, kuo ne hanga 'o faka'ata mai ha fa'ahinga fakangatangata 'i he liliu temokalati na'e teke mai talu mei he 2010. Ko e fehu'í ia. 'Oku kau e motu'a ni ia 'i he tui ke toe fai ha sio ange ki he Konisitūtoné pea ko hotau fatongia ia. Pea ko e fatongia ko iá, ko e lotofale pē eni ia 'e fakahoko ai.

Hangēhange kiate au ko e me'a kuo pole ki ai mo e fekau 'a e 'Eiki Palēmiá mo e kole 'Eiki Sea he 'aho ni, 'oku ne talamai tokua ko eni te nau me'a atu ki Niua pē ko e hā ho'omou fakafōtunga 'e fai, 'oku 'ikai ke kau ai e motu'a ni pea he 'ikai ke u fehu'ia au ai mo u fie kau ai. He 'oku mahino kiate au, 'oku hangehangē ko homou 'uhingá 'o 'ikai ko ho'omou me'a atu, ko ho'omou lele atu. Pea te ne 'omi pē ia e fekau ko iá, pea 'oku ou talamonū atu ki ai.

Ka ko e me'a 'oku sio ki ai 'a e motu'a ni, ko ha faingamālie eni ke tau sio 'oku lava nai, ke fenāpasi 'a e tukufakaholó ...

<008>

Taimi: 1130 – 1135

Tevita Puloka: ... mo e liliu temokalati ko eni na'a tau fakahoko 'i he 2010. Ko ha me'a 'e lava ke na fononga lelei pe. Pea ko e pole ia kiate kitautolu 'o e Fale ko ení.

He 'ikai ma'u ia 'i ha hū kitu'a pea ko e mo'oni 'o hangē ko u ongo'i fau pea 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au ko e hā 'a e feilaulau 'oku mou me'a mo iá. Ka 'oku mo'oni foki e lau 'a e himí mo e tohí na'e pau ha taha ke pekia. 'Io, 'e fai e kalusefai pea inu hono koná.

Hou'eiki Nōpele ko e mo'oni, he ko si'omou vevelá na ka ko u ongo'i, he 'oku mo'ua ai pe foki neongo 'oku 'ikai ko ha Nōpele au.

Ko u talamonū atu 'Eiki Palēmia ki he kalusefai mo e founga ko ená. Mole ke mama'o ha'aku fakatonuhia'i 'e au 'iate au 'a e nga'unu na'a mou fai mo e tu'utu'uni na'a mou fai 'i he tohi na'e 'omí. 'Oku ou tui au tatau mo e kau fakaangá, me'a pe kuo me'a e 'Eiki Nōpele 'o 'Euá.

Sea, ko e motu'á ni te u kei fokoutua pe au 'i he me'a'anga ko eni na'e 'i ai e kakai na'e holomu'a he motu'á ni ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 1. 'Oku ou fokotu'u atu au mo 'eku poupu 'i he me'a kuo kole 'e he 'Eiki Palēmiá, leveleva e malanga mālō.

'Eiki Sea: Tongatapu 8 pea toki me'a mai 'a Tongatapu 4

Poupu Tongatapu 8 ke malu'i 'a e Tu'i

Vaea Taione: Tapu mo e Sea, tapu mo e Hou'eiki 'o Tonga, Tama Palēmia mo e Kapinetí, tapu ki hoku kaungā Fakafofongá. Sea māfana pe motu'á ni ia he pongipongi ni 'i he tali lelei 'e he Palēmiá 'a e kole na'e fai 'e he 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongá.

Sea 'i he 1987 na'e fuofua fakamo'oni ai e motu'á ni he Taumalu'i Fonua 'a Tonga Sea, ko 'eku fuofua fuakavá ia ke malu'i 'Ene 'Afió. Pea ko e fatongia ia e sōtia tatau meí he pule ki he *private* te te 'eke atu ki ai, ko e hā ho fatongiá? Ko e malu'i 'Ene 'Afió. 'Oku 'ikai ha toe me'a kehe ia 'oku sōtia ai ha taha, ko e malu'i 'Ene 'Afió.

2022 fuakava hono 2 e motu'á ni Sea, me'a tatau pe Sea. Ta'u eni 'e 1 e 'i heni e motu'á Sea, hoko mai e me'a ko eni Seá, ongo, ongo Sea. Pea ko e fokotu'u 'e he Nōpelé 'Eua Sea. 'Io, fai e fakamolemole ka 'oku hanga 'e he fuakava ko ení Sea 'o fakatau'atāina'i au ke fai 'eku filí Sea. Ko e fehu'i 'a e motu'á ni, fēfē kapau na'e 'ikai ke hoko e me'a ko ení, 'e fai ha fakalelei?

Sea, faka'apa'apa lahi atu ki he Feitu'u na mo ho Falé neongo 'eku fo'ou mai ki hení Sea te u kei tauhi pe 'eku fuakavá pea to'o atu mo 'eku vahé Sea. Mālōlo atu mo e motu'a ni. Mālō.

Fehu'ia Tongatapu 4 pē kuo 'osi fakahoko mai 'uhinga to'o Tu'i 'ene falala he ongo lakanga minisita pea foki mai Kapineti 'a fē

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mālō ho'o laumālie ki he pongipongi ni mo e pukepuke e fatongia tupu'a. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, fakatapu atu ki he Tama Pilinisí mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Aleá 'Eiki Sea kae fai ha ki'i fakalavelave atu 'i he kaveinga mamafa 'o e pongipongi ko ení 'oku mātu'aki mahu'inga ke ongo atu homau le'ó kau ki he kaveinga ko ení.

Kimu'a pe peá u toki kamata Sea ko u kole ki he 'Eiki Palēmiá ke tokoni mai mu'a, ki'i fehu'i nounou pe 'e 2 pea toki hoko atu mu'a ke ongo pe homau le'ó kau ki he kaveinga ko ení. 'Oku 'i ai e 'uhinga 'oku mau kei fokoutua ai pe hení. 'Oku mamafa e 'uhinga ko iá, ko u kole pe. 'Uluakí kuo 'osi fakahoko atu nai e 'uhinga kuo to'o ai 'e he Kalauní 'Ene falalá meí he ongo Minisitā ko ení? Ua, ko homou me'a atu ko ení te mou foki mai nai 'a fē? Ko e ki'i fehu'í pe ia ka u toki hoko atu Sea mālō.

Tali Palēmia ki he fehu'í 'a Tongatapu 4

'Eiki Palēmia: Sea ko e fehu'í 'uluakí Sea tonu ke fehu'í ...

<010>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Palēmia: ... fehu'í ki 'Ofisi Palasi pe, he 'oku, ko u tui ko e tu'utu'uni pē ena ia na'e 'omaí na'e faka'asi atú. Ko e me'a ko ē ki he, foki mai Sea 'e tipeni pe ia mei he finangalo 'Ene 'Afió 'a e faingamālié mo e taimi ke fai ai e lele atú. Ka ko e faka'amú pe ia hangē ko e faka'amu 'a e Nōpelé ke mahino vave mai. Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha toe taumu'a kehe ke *update* mai pē 'Ene 'Afió 'a e Seá 'i he *progress* ko eni 'a e feinga ko eni ke a'u atu ki he 'Ene 'Afió 'o fakahoko ki ai 'a e tali 'a e motu'á ni pea toki lele mai. Kātaki pē Fakafofonga ko ia pē 'oku pau pē ke fai ha fengaue'aki pea mo e, mo 'Ofisi Palasi 'i he taimi ko iá. Ka 'oku mau faka'amu mautolu ko e vave tahá pē ke fai ha lele atu ai pe ko e 'alu atu vakatahi pe ko e 'alu atu vakapuna. Ka ko e faingamālie vave tahá pē ke fai e lele atú pea 'oku 'ai pē ke vakai pē 'a e Hou'eiki pe 'oku 'i ai ha Nōpele 'oku fie kau mai ke mau kaungā lava atu ki he 'Ene 'Afió. Ko ia pē Sea mālō.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito 'e 'Eiki Sea. Ko u fakamālō ki he 'Eiki Palēmiá 'i he ki'i fakama'ala'ala ko iá. Hou'eiki ko e, 'oku 'i ai pe ha me'a 'oku ou faka'amu ke tukuange mu'a Sea 'a e malanga ni ke 'alu pē 'o a'u ki he konga fakamuimuí.

Ko e 'uluakí pē 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga tahá ke tau faka'apa'apa'i e Konisitūtoné. Pea 'oku mahino pē ko e mafai 'i he Konisitūtoné he kupu 51 (4) me'a ia e Feitu'u na Palēmia ho hiki holo e kau Minisitā. 'Io, ko e me'a ia 'a e Feitu'u na. Ka na'e 'ikai ko e me'a ia na'e 'omi he Folofolá ke tuli ha ni'ihī. Ko e fo'i to'o pē e falalá. Na'a mau kau mautolu ai na'a

mau 'oatu 'a e tohi ko e *Vote of No Confidence* 'o to'o 'emau falalá. 'Oku lea ki ai e kakaí pea 'oku ha'u e folofola ia ko ení.

Ko au fakafo'ituitui pē 'i hoku tu'unga ko e Fakafofonga e Kakaí 'oku 'ikai ke ngata pē 'eku vakai 'i he fo'i folofola pe ko e tu'utu'uni e Fakataha Tokoni pē ko eni na'e 'omaí. 'Ikai ko ia pē. Mahalo pē 'oku mou mea'i 'oku hili atu 'a e ngaahi 'uhinga lahi 'a e 'uhinga 'oku mau fili ai ke to'o 'emau falalá mei he founa 'oku mou tataki 'aki 'a e Pule'angá.

Kau eni he toki me'a matu'aki faingata'a 'i ha ki'i motu si'isi'i 'oku tau fekaukau'aki ai. Maheni, fe'ilonaki kae lava ke mau to'a fe'unga 'o fakahoko atu 'emau lau ko iá. Pea 'oku hā palāleli mai ia pea mo e folofola ko ē kuo 'omaí. Tau'atāina pē ke to'o 'ene falalá. Pea 'oku lahi e ngaahi sevesi 'oku ou ongo'i fakafo'ituitui pē ko e sevesi 'oku tiliva 'e he Pule'angá 'oku 'i ai 'emau hoha'a lahi 'aupito ki ai. 'Ikai ke u toe lave au ki ai, mou mea'i pē 'emoutolu.

Ka ko hono 'uhingá ko e 'isiu mamafa 'oku 'omaí he pongipongí ni, hā ia 'i he kupu 50 (b) 'o 'etau Konisitūtoné, 'oku 'i ai e mafai he Feitu'u na 'Eiki Palēmia. Pea 'oku 'i ai pe mo e mafai kuo 'omi kia kimautolu ke fakahā homau lotó he taimi 'oku mau to'o ai 'emau falalá 'a eni ia kuo ongo mai 'oku ha'u mei he Kalauní. Mau nofo mo mautolu 'o fifili he 'oku 'ikai ke mau loto ke hoko ha me'a 'i he fonua ni. 'Oku matu'aki mahu'inga ke fakatokamālie e taumu'a 'etau folau, moutolu ia pea mo e Hau 'o e fonuá. 'Ikai foki toe liua ia, ko e Hau ia!

Tu'utu'uni he Konisitūtoné ke feme'a'aki e Feitu'u na ko e Palēmia mo e Tu'i. Ko ia ia 'oku mau pehē ai ke tuku atu e faingamālie ke mou me'a atu 'o hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele, 'Eiki Nōpele Ha'apai, tuku atu e faingamālie, ko au 'oku ou kau au 'i he fili ko iá. Kapau te mou foki mai 'oku 'ikai ke toka mālie 'a e taumu'a hotau vaká 'i he funga 'emau 'osi 'oatu 'a e 'uhinga 'oku mau pehē kuo to'o ai 'emau falalá mei he Pule'angá. Pea mou me'a mai 'oku kei tu'u pē 'a e to'o 'Ene 'Afió 'Ene falalá, 'oku palāleli 'a e kau Fakafofonga e Kakaí pea mo Palasi, te mau hoko atu leva ki he ngaahi sitepu hokó. ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Māteni Tapueluelu: ... mou mea'i Hou'eiki 'oku 'ikai 'aupito ke 'i ai ha loto tāngia 'ia mautolu ke mau lele mai pē hangatonu pē ki he peesi fakamuimui. 'Oku 'ikai ke pehē. Pau ke 'oatu 'a e faingamālie. He ko homau lotó ke 'alu lelei pē hotau vaká, ko hono 'uhinga he 'oku 'i ai pē me'a 'oku, ko e nofo 'a e fānau.

Mou me'a atu ki he Tamai faka-Fonua 'oku 'osi me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Nōpele, pea ko 'emau lotú ia ke fakatokamālie, pea 'o kapau he 'ikai ke tokamālie, Hou'eiki he 'ikai ke mau nofo ai pē heni 'o hangē 'oku tatau ai pē e me'a kotoa. Te tau 'unu tautolu ki he sitepu 'e taha, ka 'oku tau luelue māmalie ke ngali 'oku tau faka'amu ki ha lelei, he te mau tafoki pē 'o hiki ha'aki ko e faka'ilonga ia hangē 'oku mau faka'amu mautolu ke tupe'i ha me'a 'e hoko, ka mau pasipasi nima, 'ikai ke pehē ia. 'Oatu 'a e faingamālie ko eni ke mou me'a pea fai ho'omou tūkuingatá ke toka mālie 'a e va 'o e 'Ofisi 'o e Kapineti, pea mo e 'Ofisi 'o e Fakataha Tokoni, kae ma'u 'a e falala 'a e *confident*, 'a e fonua ni 'oku tau taha, pea tau 'unu ai kimu'a.

Ko ia ai 'i he vaha'a taimi ko eni me'apango Sea, ko homau fanga tokoua, Fakafofonga mahalo kuo a'u o toko 5 pē 6 kuo nau me'a kitu'a, 'oku nau hoha'a mai ke mau hū ange. 'Oku mau faka'apa'apa'i lahi 'a kinautolu ka 'oku ou pehē pē ke tuku atu mu'a ha ki'i faingamālie 'Eiki Sea hangē ko ia kuo kolé, te tau 'alu 'alu lelei pē. He kapau 'e a'u atu 'oku 'ikai ke hoko ko

mautolu te mau ‘unu atu mautolu ki he sitepu hono 2 mo 3 kae 'oua leva pē kuo tokamālie mo ma'u 'a e falala'ia 'oku tokamālie 'o tau 'alu ko e vaka 'o Tonga mei taimi ki onopōo ni.

‘Oku ou ‘ofa lahi atu kiate kimoutolu mo e fakamonū'ia ‘a e folau ‘oku ‘amanaki ke mou fakahokó mo e faka'apa'apa lahi Sea, mo e ‘ofa atu ki he kakai 'o Tonga, fakataunge he 'ikai ke tau hanga 'o ue'i leva kae 'oua leva ke tau 'alu māmālie pē 'e 'Eiki Sea 'i he kaveinga ko eni, ke mahino 'oku 'ikai ke tau to'o 'a e faingamālie ke hua'i ha ipu mo ha ngaahi 'u tisi, ka 'oku tau tokoni ke fakatokamālie pē mo tau 'alu fakatatau ki he Konisitūtone 'o Tonga.

‘Oku ou fakamālō atu Sea, he ma'u faingamālie mo e pukepuke 'a e Feitu'u na 'a e fatongia tupu'a, mālō 'a e faingamālie mālō 'aupito.

‘Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 12.

Fokotu'u ko e fakafisi ongo Minisita mei he ongo lakanga kuo to'o mei ai Tu'i 'ene falala ko ē solova pe ia ki he palopalema

Mo'ale Finau: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea, tapu ki he 'Eiki Palēmia, pehē foki ki he Hou'eiki. Sea 'oku ou tu'u hake pē ke u 'oatu mu'a 'a e ki'i fakakaukau ko eni Sea, 'oku ou tui mahalo ko au na'a ku 'uluaki lea 'i he me'a ko eni hono kamata hono fakaava mai 'a e *issue* ko eni 'Eiki Sea. Ka na'a ku fai ia 'Eiki Sea 'i he loto hangamālie, pea mo e anga 'o 'eku tui, ko e me'a ia 'oku totonu ke tafe ai 'a 'etau ngāue mo 'etau ngāue 'i he fonua ni.

Ko e, ko hono mo'oni 'Eiki Sea, 'oku 'ikai foki ke u, te'eki ke u ma'u ha fakahā mai pē kuo fai ha fetu'utaki ki Palasi. Hā 'a e fa'ahinga fetu'utaki kuo fai, ka 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Palēmia, ke palani'i fakalelei 'a e me'a ko eni 'oku fokotu'u mai ki he Fale ni Sea. Ke fakapapau'i 'oku fai 'i he founa fakamātoato mo'oni pea mo e loto mo'oni, loto hangamālie.

'Eiki Sea ko e 'uhinga 'eku 'ohake 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea, pea na'a ku fakahoha'a 'aneafi Sea, pea 'oku ou kole fakamolemole ki he Feitu'u na he'eku maumau'i 'eta ki'i aleapau. Ka ko e hangē ko e me'a ko ē 'oku tau fa'a lave ko ē ke tau teka atu pē he'etau 'unú he 'oku ou tui 'Eiki Sea, ko e fonua lotu eni. 'oku 'i ai ma'u pē 'a e 'amanaki 'oku ha mei mu'a, pea 'oku totonu ke hoko 'a e *hope* pea mo e 'amanaki lelei 'Eiki Sea ko e taumu'a ko e kaveinga ia 'o 'etau kāpasa folau.

'Eiki Sea ko hono mo'oni 'Eiki Sea na'e 'oku ou tuku ha faingamālie 'i he me'a ko eni 'oku 'ohake 'e he Nōpele 'oku 'i ai 'a e ki'i lea 'a e kau pālangi 'oku pehē 'Eiki Sea, *patience pays*, ko e kātaki 'oku totongi lahi. Pea 'oku ou faka'amu 'Eiki Sea, ke hanga 'e he Pule'anga 'o ma'u 'a e loto hangamālie he 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku 'osi 'i ai ko e tohi ko ē 'a e Nōpele, 'osi loka ia, 'ikai ke toe liliu ia. Ko hono 'uhingá 'Eiki Sea 'eku tali 'a e fakakaukau ko eni he ko e 'uhingá he 'oku 'osi loka 'a e fo'i 'u *demand* na'e 'oatu, 'ikai ke toe lava ia 'o liliu ia 'Eiki Sea, pea 'oku ou falala pea 'oku ou tui ki he ola ko ia, 'o kapau he 'ikai hoko ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Mo'ale Finau: ... 'a e me'a ko eni 'oku fai hono palani 'Eiki Sea. Ko hono 'uhinga 'Eiki Sea 'oku ou kei ta'utu ai heni 'i he mōmeniti ko eni. Mole ke mama'o 'Eiki Sea ke 'i ai ha'aku

loto ke pehē ke tukuhifo pe tukuhake ha taha he Fale ni. Ko e taumu'a e motu'a ni Sea ke hoko e fonua ni ko e fonua 'oku melie, fonua 'oku lelei pea melino. Ko hono 'uhingá ia 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u toe tokanga au 'Eiki Sea he taimi ni ke 'ohake 'a e ngaahi paati mo e ngaahi hā. Ko ia 'oku pole ke angatonu mo ne fakalele e fonua ko eni 'i he pule lelei 'Eiki Sea ko e tokotaha ia 'oku ou tui ke 'ave ki ai 'etau falalá. 'Eiki Sea ko e Kupu 30 'o e Konisitūtone 'osi lave'i e ngaahi kupu kehekehe.

'Oku lave e Kupu 30 ia ko e Tu'i ko ia 'oku pule he fonua ko eni. 'Eiki Sea ngata ai. 'Oku totonu ke tau tautau ai 'a 'etau toka'i mo 'etau faka'apa'apa. 'Oku hoko 'a 'Ene 'Afio 'Eiki Sea 'i tui 'a e motu'a ni 'oku hangē ia ha tokotaha 'oku tau 'alu ki ai ke 'omi mei ai e melino makehe mei he 'Otua. Mahino e 'Otua ia 'oku *on top*, ka ko e Tu'i ko hotau ki'i 'amanaki pe ia Sea, taumaiā 'e 'alu hake ha taha heni 'ia tautolu pea talamai ke tau ō ki ai 'e ma'u mei ai e melino, hala. Pea ko u fakamālō he kei lalafi holo 'a e ngaahi kupu he Konisitūtone Sea mea'i he Feitu'u na ke kei nofo pe Tama Tu'i 'o malu 'a e fo'i mafai ko ia. Kapau na'e ngāue 'a e mafai ko ia 'Eiki Sea 'e toe longoa'a ange 'a e fonua ni 'i he taimi 'oku tau ha'u ai 'i he fa'ahinga mangafā pehē ni tau kolosi mai he 'aho ni.

Pea ko e fakamālō 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ki he ngaahi kupu kamata mei he 30, 31 'alu 'o a'u ki he fāngofulu 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai e kupu ia 'Eiki Sea mahalo pe ko e 36 pe ko e fiha 'osi fakamatala mai pe ia ai ko 'Ene 'Afio ko ia te ne fa'u e lao ki he sotia mo e ngaahi me'a ko ia. 'Ikai ke u nofo 'Eiki Sea ke u lave he 'oku 'i ai hono 'uhinga.

Ka ko u kole 'Eiki Palēmia mou seti ke maau homou palani he 'oku 'osi loka e palani 'i he 'ofa, he ko e ni'ihi na'a tau ngāue fakataha ka ko 'ene a'u pe 'a e tu'unga 'Eiki Sea 'e fiema'u ke fakahaofi e fonua ni ko hono 'uhinga ko 'Ene 'Afio. 'Eiki Sea kuo pau ke tau 'unu ki ai he ko e 'amanaki'anga pe ia 'oku taha.

Ko u 'uhinga 'Eiki Sea lahi e ngaahi laulea 'Eiki Sea ki he me'a ko eni 'oku pehē ki he Konisitūtone 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea 'oku taau ke toe fai ha fakakikihi 'i he me'a ko eni 'o fekau'aki mo e fika 'o 'Ene 'Afio ko ia ke tau ō ki ai, pe 'oku halaia pe 'oku tonu pe 'oku hala. Ko u mālie'ia he me'a na'e 'ohake he Nōpele 'aneafi tukuange ia ki he 'Otua ke ne fakamaau'i 'Ene 'Afio.

'Eiki Sea 'i he ngaahi miniti mo e ngaahi taimi ko u feohi ai mo e Tama taimi na'a ku kei 'i Ha'apai ai 'i he Kovana mo e taimi na'a ku feohi mo ia. 'Oku ou fakapapau'i he Fale ni 'Eiki Sea he 'ikai fanongo 'a 'Ene 'Afio ki ha taha 'i he Fakataha Tokoni 'oku ne 'alu atu mo ha fa'ahinga loto 'oku hala. Sea ko u 'osi hanga 'o to'o 'a e ngaahi me'a mo e ngaahi taimi kehekehe na'a ku sio tonu mo e me'a na'a ne fakahā mai 'oku ou tui au pea u falala pea tāne'ine'i ke ui ke ai ha Ha'a Tu'i he fonua ni ke tau makehe mei māmani. 'Eiki Sea ko Tonga eni 'oku 'ikai ko 'Iulope eni 'oku 'ikai ko 'Amelika pe ko 'Aositelēlia pe ko Nu'usila mo 'enau fa'ahinga tui 'anautolu kuo pau ke tau nofo pea tau 'alu ki he Konisitūtone pea tau 'alu ki he Hau e fonua. 'Ikai ko ha fakahekeheke ka ko 'etau 'alu he ko e ma'u'anga pe ia te tau taha ai, 'ikai ke toe 'i ai ha sino ia 'Eiki Sea he fonua ni te tau taha ai. Ko e sino pe 'o 'Ene 'Afio.

Ko u fakapapau'i ia he Fale ni he 'aho ni he 'ikai lava 'e ha taha neongo ha'ane lavame'a pe ko ha'ane tu'umālie pe ko ha'ane fakamatala mālie ke ne talamai ke tau 'alu ki ai ke tau taha ai ko 'Ene 'Afio pe taha. Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'eku 'oatu ai e lea ko eni he 'aho ni ke fakamahino 'a e me'a 'oku tu'u ai e motu'a ni 'Eiki Sea.

Ko hono faka'osi 'Eiki Sea ko 'eku fakakaukau 'oku pehē ni. Ko e fakafisi pe 'e taha ko e tali pe ia. 'Oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o 'oatu ha'aku tu'utu'uni ko 'eku fokotu'u he 'e hanga 'e he me'a ko ē 'Eiki Sea 'o fakahaa'i 'a e potó, 'a e taukei 'a e 'ofa fonua, 'ofa he Tu'i 'o e fonua ni 'Eiki Sea. Ko e anga pe ia 'o e ki'i fakakaukau pea ko u fakamālō atu he ma'u faingamālie 'ofa atu 'Eiki Palēmia mo e talamonū mālō.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 13.

Kole lotu mo 'aukai 'a Fale Alea ki he ngafa fatongia teu atu ki ai Pule'anga

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni pehē foki 'Eiki Sea ko e ki'i fokoutua hake pe ke fai ha fakahoha'a fekau'aki pea mo e ngaahi kaveinga kuo tau a'usia 'i he 'aho fakakoloa ko eni. Sea ko 'eku vakai...

<007>

Taimi: 1150-1155

Veivosa Taka : ... Sea ki he taimi 'oku fai ai e folau tahí. Pea ko e taimi 'oku mavahe ai e vaká mei taulangá 'oku fakatokanga'i ma'u pē 'e he kapitení 'i ai e ki'i maea 'e li mei vaka 'o tohotoho pē ai hūfanga he fakatapu. Na'e 'ikai ke lave'i 'e he motu'a ni e 'uhingá, ka na'a ku fakahoko ki he kapitení hā e 'uhinga ko ení na'a fihia e tapilí he maea. Pea ko e fakahoko mai 'e he Kapitení 'oku 'i ai e fo'i lea ko e pili e tau alá.

'Eiki Sea, kuo mea'i ia 'e he Fale 'Eiki ni pea mo e Feitu'ú na, ka 'oku 'oatu 'a e fakamālō loto hounga ki he Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Nōpele Tongatapu 2 pea pehē ki he 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai. 'Oku 'i ai pē 'a e pili e tau alá ke fai atu ai ha kumi ha faingamālie, pea ko e 'uhinga foki ia Sea, ka 'i ai ha taha 'e tafia pea te ne ma'u ha faingamālie ke piki he maeá 'o fusi ai ia ki he vaka.

Ko e vaká eni kuo te u ke folau, pea ko e 'uhinga Sea ko u lave ki ai, he 'oku ma'alifekina 'a e ngaahi feme'a'akí 'oku 'i ai e me'a ko e hū louifi. Ko e mahino ki he motu'a ni 'Eiki Sea, ko e louifi ko e fesi, mafesifesi. He ko e lea ia na'e fai ko ē 'e he 'Eiki ka 'oku ai ha taha 'oku fie ha'u kiate au, li'aki 'a e 'akau mafasiá pea ke ha'u 'o muimui. Fesi e me'a kotoa, pea ko u tui 'Eiki Sea ko e tu'unga ia 'oku tau 'i ai he 'aho ni, tu'unga ia 'oku tau loto taha ke tau fakakakato. Ka na'e 'i ai e lea 'a e Kuini he 'aho ko iá kimu'á ki he'ene fa'ētangatá, ko e fononga ko eni ko e fononga faingata'a pea mo ho'omou kolé, te u 'alu ke u 'alu 'o fakatau folofola ki he 'Ene 'Afio ka ko u kole atu, Motekiai, mou lotu mo 'aukai pea kapau te u mate ai ko e finangalo pē ia.

Pea ko u tui 'Eiki Sea ko e fokotu'ú ia 'i he ngaahi lelei kotoa pē kuo tau fakakakato. 'Oua 'e tuku ki he pehē ko e ngafa ia 'o e Pule'angá, ko e ngafa eni 'o e Tonga kotoa. Pea ko e 'uhinga ia 'eku kolé mo 'eku fokoutua atu, tau lotu mo 'aukai Hou'eiki Fakafofonga, kae 'uma'ā e Hou'eiki Nōpele, fakamolemole he'eku fiematamu'a atu ki ho'omou tēpilé pea pehē ki he Hou'eiki Minisitā. Tuku 'etau 'ofá mo 'etau falalá ke fai e ngāue, pea te tau ma'u ha 'amanaki lelei ka kau 'a Sihova 'i he feinga 'oku fakahoko.

Sea 'oku fu'u lōloa pea kapau 'e 'alu atu ai pē 'eku malangá 'aku heni ki he Sāpate hoko, ka ko u pehē ke u fe'unga hē ka ko u talamonū atu ki he ngaahi fokotu'u kae tautautefito ki he

ongou Hou'eiki 1 mo 2 'a Tonga, mo e 1 'a Ha'apai, fakamālō atu he fakamaama pea mo e poupou ki he motu'a fakapo'uli ko eni. Pea ko 'eku taumu'á pē 'Eiki Sea, ke kau e 'Eiki kapau te tau kau fakataha. Fakamālō atu Sea he ma'u faingamālie.

'Eiki Sea : 'Eua 11.

Taukave 'Eua 11 ki he mahu'inga e popoaki 'oku fai mai ke matu'aki fakapotopoto'i hono fakalele Pule'anga

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea e ma'u faingamālie ke fai ha ki'i malanga koe'uhi ko e kaveinga o e 'aho ni. Ko e 'uluaki Sea ko e 'aho ni ko u ma'u ha 'ofa lahi ki he 'Ene 'Afio koe'uhi 'oku 'i he Funga Vailahi koe'uhi ko e hā'ele ki ai koe'uhi ko e fakalakalaka 'o e fonua. Ko hoku vahefonua foki 'oku lata ai, taimi kotoa 'oku ne 'i he Vahefonua 'Eua pea 'oku fai homau lelei taha ki he 'Ene 'Afio koe'uhi ko e Hau ia e fonuá.

Sea ko e 'aho ni ko e 'aho mamafa 'oku mahino ki he motu'a ni 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá fai ha folau ki Tongamama'o. Ko e me'a pē ia Sea 'i he 'etau tukufakaholó 'oku 'i ai ha houhau pea 'oku pau pe ke fai pē 'a e fatongia ko ia ko e fai ha hū louifi 'o hangē ko ia 'oku tau fanongo ki ai. Sea ka he 'ikai ke hanga 'e he taufatungamotu'a ia ko ia ...

<008>

Taimi: 1155 – 1200

Taniela Fusimālohi: ... 'o to'o 'a e me'a totonu ko ē 'oku totonu ke fai. 'Oku ou fie foki Sea ki he poini ko eni, ko e pōpōaki ko eni ko u 'omai me'i he Fakataha Tokoni 'i he anga 'oku vaka'i mo 'eku tu'i. Ko e taha pe ia 'o e ngaahi faka'ilonga 'i he me'a 'oku pehē 'e he Hau 'o e fonuá ko e ngaahi me'a mamafa 'oku totonu ke fai ki ai 'a e tokangá. 'I he kamata'angá Sea kapau te tau foki 'etau manatú ki he kamata'angá na'e 'i ai 'a e ngaahi maka maile na'e 'osi tōkaki 'i he kamata'angá ke fai'aki 'etau fonongá 'o a'u mai ki he 'ahó ni.

Na'a tau fekalei mai he kamata' ko e kau Fakafofonga. Na'e 'i ai 'etau fuakava pea ko 'etau fuakava ke tau talangofua ki he 'Ene 'Afió. Ko hono uá Sea na'e 'omai hotau talá pea ko hotau talá na'e tuku mai ia 'i he Tō Folofola hono fakaava 'o e Falé ni. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi makamaile ai 'okú ne talamai ko e fonongá kuo pau ke tau fononga 'i he ngaahi me'a ko eni ke fai.

Na'e 'omai fakataha 'a e Tō Folofolá pea mo e fai 'etau fuakavá 'aki 'a e pōpōaki na'e matu'aki mahu'inga ia ki he motu'á ni pea na'e ongona ia ia 'i Tongá ni hono kotoa ke tau fai fakapotopoto. Sea ko e me'a 'oku 'amanaki ke fakahokó ia ke fai ha hū louifi, ko e fatongia fakafonua pe ia ke fai ke lolou e finangalo 'o 'Ene 'Afió. Ko e me'a 'oku kei tokanga mai ki ai 'a 'Ene 'Afió ke fai fakapotopoto 'etau fakalele 'a e Pule'angá 'e kei tu'u pe ia. He 'ikai lava ia 'o to'o, 'e to'o ia ki tafa'aki 'e fai hotau fatongia tukufakaholo ko e hū louifi.

Ko e ngaahi me'a eni Sea he koe'uhí 'oku 'i ai 'ene Fakataha Tokoni, 'oku 'i ai 'etau Kapineti pea 'oku 'i ai hotau Fale Alea. 'Oku 'i ai e kau tangata lelei 'i he Fakataha Tokoni, 'oku 'i ai e kau tangata lelei 'i he Kapineti pea 'i ai mo e kau tangata lelei 'i ho Falé. Ko e me'a 'oku fai ki ai e 'amanaki pea kuo taha ai 'a Tongá ni ke fai fakapotopoto hotau fatongia.

‘Oku ‘i ai e ngaahi komiti ‘a e Kapinetí, ‘oku ‘i ai e ngaahi komiti ‘a e Fale Aleá pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi komiti ‘a e Fakataha Tokoní. Pea ‘oku fai ‘a e ngaahi fatongia ‘e he ngaahi fokotu’utu’u ko ení ke fai lelei. ‘Oku fai lelei e ngaahi komiti ‘a e Kapinetí ‘a e fale’i ki he Kapinetí mo e ‘Eiki Palēmiá pea fai fakalelei ‘e he Kapinetí ‘enau ngāue. Ko e hā honau lelei tahá, ko e me’a tatau ‘oku fai ‘e he ngaahi komiti ho Falé, ko hono fale’i lelei ‘o e Falé ki he ngaahi me’a totonu ‘oku tonu ke fou aí.

‘Oku fai ‘a e me’a tatau ‘e he ngaahi komiti ‘a e Fakataha Tokoní ke fale’i lelei ‘a ‘Ene ‘Afió. Ko e popoaki ko eni ‘oku tau a’usia ‘etautolu he ‘aho ní Sea ko e faka’ilonga pe ia ‘o e kamata ke hoha’a ‘Ene ‘Afió ki he ngaahi tuku tala kuó ne ‘omai ke fou ai ‘etau fai fatongiá mo ‘etau fonongá. Ka ‘oku hangē kuo tau fou tautolu ‘i ha hala kehe.

Sea ko e talu ‘etau kamata ‘i he to’u Fale Alea ko ení ‘i he 2022 mo e lahi hono ngaahi fehu’i. ‘Oku ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai ha fakamatala ia ‘oku tau ma’u ‘oku ta’ema’u ia ‘e he Fakataha Tokoní. Pe na ‘oku ma’u ‘e he Fakataha Tokoní ha ngaahi fakamatala ‘oku lelei ange ‘i he fakamatala ‘oku ma’u ‘e he Falé ni pea mo e Pule’angá ke fai’aki pe ‘a e me’a tatau ko ‘etau faifatongia fakapotopoto koe’uhí ko e kakai ‘o e fonuá.

Ko ‘etau a’u mai ki he poini ko ení he ‘ahó ni Sea ‘oku fanongo e tokotaha kotoa ki he fehu’ia ‘o e me’a lahi. Ko e toki ‘osi eni ‘etau fehu’ia ‘a e ngaahi kautaha ‘a e Pule’angá mo e me’a ‘oku hoko aí. Ko e toki ‘osi eni ‘etau fehu’ia ‘a e me’a ‘oku fekau’aki mo e me’a mahu’inga ko e folau vakapuna sivilé. Tau fehu’ia he kuo fakahā mai ‘oku tau lele he patiseti ‘oku *deficit*. ‘Oku tau fehu’ia ‘a e ngaahi nō kuo fai mo hono lahi ke totongi atu ki tu’apule’anga mo totongi fakalotofonua. Na’e fai ‘etau fehu’ia ‘i he *Vote of No Confidence* ki he kau Fakafofongá ‘oku te’eki ai ke aofangatuku ia tokua he kuo maumau’i e Konisitūtoné ‘i he ...

<010>

Taimi: 1200-1205

Taniela Fusimālohi: ... founa ‘oku fai ‘akí. ‘Oku ‘i ai e fehu’ia ko fē ngaahi lao mahu’inga ke ne malu’i hotau fonuá, fē ngaahi lao ‘oku mahu’inga ke malu’i e kakai, fē ngaahi lao mahu’inga ke malu’i e tu’unga faka’ekonōmika mo e fakasosiale e fonuá. Ko e taha ia e ngaahi fehu’i Sea. ‘I ai e fehu’ia ‘a e ngaahi ta’etokanga ...

‘Eiki Palēmia: Fakafehu’i mai eni ‘Eiki Sea ki he Pule’angá kapau ‘e tuku mai ke mau tali atu he ko ē ‘oku hangē ‘oku ne *phrase* mai ko e fehu’i. Pe ‘oku laumālie pē ki ai Fakafofongá he ‘oku mau nofo pe ‘o fai nau malangá mo e ngaahi fehu’i ko iá ka ‘oku kole pē ha faingamālie ke tali atu. Talu e fokotu’u ni e Falé mo e fa’u lao. ‘Ikai ko e Pule’anga fa’u laó pē eni he taimi ni Fakafofonga. Ko ho fehu’ia mai pe ko fē ‘a e ngaahi laó, ko e lao eni e ngaahi ta’u kuo ‘osi ta’u lahi ‘aupito Fakafofonga.

Ko e me’a pe ia ‘oku tau faí ko e fai hotau lelei tahá ke fa’u ha lao ‘e lelei ma’a e fonuá. ‘Ikai ke ‘i ai ha toe taumu’a kehe he ‘oku ‘osi ko iá ‘oku tuku mai ki he Falé ni ke ne fai ha faitu’utu’uni pe ‘oku laumālie lelei ki ai e Hou’eiki Memipá pe ‘ikai. Pea foki leva ‘a e lao ko iá ‘ave ki he ‘Ene ‘Afió pe ‘oku mokoi ki ai hono finangaló pea fakamo’oni huafa ki ai. Ko e me’a ia ‘oku tau ‘osi femahino’aki ka ko e me’a ia ‘oku hoko ‘o a’u mai ki he taimi ni. Ka ke kātaki fakamolemole pē ko e tali atu ia ki ho’o pehē pe ko e hā ‘a e ‘ū laó. Ko e lao pē ‘oku tali he fonuá ni ko e lao pē ‘oku mokoi ki ai ‘Ene ‘Afió. Mālō Sea.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e, te u, ko u tui ‘oku ‘ikai ko ha faingamālie eni ia ke u hanga au ‘o fakaikiiki atu ‘a e ngaahi lao ‘oku ou pehē ‘e au ‘oku totonu ke fakakakato. Kae tuku pē mu’a ‘eku malangá ‘a’aku ia ke hoko atu he koe’uhí ‘oku mahu’inga ke tau fakakehekehe’i pē ‘a e tau tukufakaholo pea mo e faifatongia lelei ‘oku ‘amanaki ki ai ‘Ene ‘Afió mo e kakai ‘o e fonuá. Pea ko e ngaahi fehu’i eni ‘oku ou tokanga ki aí kuo ‘osi fakamatala atu ‘o kau ai pea mo e ngaahi fehu’i ‘oku fekau’aki mo e fatongia fakatauhisipi ‘o e Pule’angá ki he kakai mo ha ngaahi ta’etokanga kuo hoko.

Sea ko ‘eku manatu’í, fuofua ta’u pē ‘etau ‘i hení fa’u ‘etau lipootí ‘oatu ki he’ene ‘Afió, ‘ikai ke fiemālie ‘Ene ‘Afió ki he lipooti ko ení... ki he Pule’angá, mou ō mai kae ‘alu atu ha taha mei he Fakataha Tokoni ‘o fakamatala atu ‘a e me’a. (Konga eni na’e to’o mei he miniti)

Veivosa Taka: Sea ki’i fakatonutonu Sea.

Taniela Fusimālohi: ‘Oku ‘ikai ke fakafiemālié.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Fale ‘eiki ni. Ko ‘eku fakatonutónú ko e me’a ‘a e Fakafofonga ‘o pehē ‘oku ui mai ‘Ene ‘Afió. Ko e folofola mai ‘Ene ‘Afió. Ko ‘eku fakatonutónú ia Sea.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea pea fakamolemole. (Na’e to’o mo e kongá he kole ‘Eua 11 ke to’o mei he miniti).

Pea na’e lava mai ‘a e tokotaha mei he Fakataha Tokoni pea lava atu mo e Hou’eiki Kapinetí ke fakamatala mai ‘i he tātāiku ‘o e 2022 ‘a e ngaahi me’á. ‘Oku ‘ikai ke u tui ko e pōpoaki kotoa pē kuo fakahoko mai mei he Fakataha Tokoni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano ‘uhinga lelei ‘aki ‘a e ‘uhinga ko ení Sea.

‘Eiki Palēmia: ‘Ai ‘o ‘ai angé ki he Fakafofonga Sea ko ‘eku fehu’i, pe ko e, ko e me’a fē eni ‘oku me’a ki ai fekau’aki pea mo e tokotaha na’e me’a mai ki he Kapinetí. Ke ne ‘ai mai angé ke mahinó Fakafofonga pe ko e me’a eni ‘anefē pea mo e ki fē’ia?

Taniela Fusimālohi: Ko u tui pē Sea ko u tui ko e Nōvema pe ko e Tīsema pē ‘o e 2022 he na’e fai ai ‘a e ...

‘Eiki Sea: ‘Eua 11 ‘oku toe ho’o miniti ‘e taha. Fakamā’opo’opo mai ho malangá.

Fokotu’u ‘Eua 11 ki Fale Alea ke fai pē me’a ‘oku tonu, totonú, lelei mo e fakamaau totonu

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea. Pea ko u ongo’i lahi ‘a e ‘aho ni Sea ‘a e me’a na’e ‘ikai pē tonu ke tau a’u ki ai kapau na’a tau fononga lelei mai mo e ngaahi akonaki ko u fakamatala ki aí. ‘Oku kei ‘i ai pē ‘etau ‘amanaki lelei Sea ki ha me’a ‘oku lelei ka ko ‘eku poiní ‘aku eni Sea. Ko e kole fakamolemole hū louifi ki he ‘Ene ‘Afió ‘e kehe pē ia mei hono fakatonutonu hotau fononga’angá. Fakatonutonu pe ia ‘o fakatatau ki he me’a ‘oku lelei mo e me’a ‘oku fakapotopotó mo e me’a te ne hanga ‘o malu’i ‘a ‘Ene ‘Afió pea mo e kakai. ‘Oku ou tui Sea ko e ‘elito ia e me’a ‘oku tau ‘i ai he ‘aho ní.

‘Oku ‘i ai ‘a e pōpoaki mahu’inga mei he ‘Ene ‘Afio ko e taha pe ia ‘o e ngaahi faka’ilonga ‘a e ngaahi me’a ‘oku lolotonga hoko ‘i hotau fonuá pea mo e fakalele ‘etau ngāue ‘oku ...

<002>

Taimi: 1205-1210

Taniela Fusimālohi: ... ‘ikai ke mama’o ia mei he ta’e-fakafiemālie pea ‘oku ou ‘uhinga ai Sea ‘a e ki’i malanga nounou he pongipongi ni. Tau hanga pē ‘o fai ‘a e me’a totonu mo e me’a ‘oku tonu ke fai ‘o fakatatau pē ki he totonu pea mo e lelei pea mo e fakamaau totonu koe’uhi ka tau lava ‘o aofangatuku ‘a e ngaahi me’a ‘oku tu’unuku mai mei he kaha’u.

Ko e motu’a ni Sea pea mo hoku kaungā Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke mau loto ke a’u mai ki ho Falé ha toe tu’utu’uni koe’uhi ko e ‘ikai ke fai fakalelei ‘a homau fatongiá.

‘Ofa atu kiate koe Sea ‘i he pongipongi ni, ‘ofa atu ki he ‘Eiki Palēmia pea pehē kia Tu’ivakanō mo e kau Nōpele, pea pehē ki hoku kaungā Fakafofonga, pea ‘oku ou tui pē ‘e kei ‘afio mai pē mo hāngai fofonga mai ‘a e ‘Otua ki he’etau ngāue ‘oku fakahoko, ke fai pē ‘o fakatatau ki hono finangalo. Tu’a ‘ofa atu Sea.

‘Eiki Sea: Tongatapu 5.

‘Aisake Eke: Sea tapu pē mo e Feitu’u na pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea pea ke fai pē ha ki’i fakahoha’a ‘Eiki Sea.

Pole’i Tongatapu 5 e Fale Alea ke nau faitotonu

Sea ko e ‘aho ni ko e kaveinga ‘o e ‘aho ni ko e kaveinga ‘oku mahu’inga mo mafatukituki Sea. Koe’uhí ko e vakai ki he ngaahi mafai Sea, pea ‘oku ou pou pou he ‘oku ou tui ‘oku mea’i pē ia ki he tu’unga ko e Folofola ko ē ‘a ‘Ene ‘Afio ‘oku faka-Konisitūtone pē ia. Pea mo e tali ko ē na’e fai koe’uhí ‘oku, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ai ko ē ‘a e fai ‘a e tālanga ko ē ‘i he ‘aho ni, mo ha me’a ke fai.

Sea ko e taimi ko ē na’e tali ai ko ē ‘a e liliu fakatemokalati ko ē ‘o e 2010, kupu 51, ‘a ē ko ē ‘oku tuku mai ki he ‘Eiki Palēmia ke nau fili pē, ‘omai ki he Fale Alea ‘a e mafai, pea fai ‘a e fili ko ia ‘Eiki Palēmia, pea ‘alu ki He’ene ‘Afio. Pea ‘osi ko ia pea ‘alu leva ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘o ‘oatu ‘ene ngaahi fokotu’u ki he He’ene ‘Afio ki he lakanga.

Na’a ku pehē ko e fu’u mafai lahi kuo ‘omai he ‘Ene ‘Afio pea ‘oku ou pehē faka’ofa’ofa atu te tau lava he fo’i fokotu’utu’u ko eni 51 ‘o fakalele mai ‘aki ‘a e fonua Sea. Pea ‘ikai ngata ai foki me’a fo’ou toe hanga ‘e he Konisitūtone ‘o toe ‘omai ‘a ē ko eni ‘a e kupu 50 (b) koe’uhi ke ngāue, me’angāue ‘aki ‘e he Fale Alea ni ‘a hono sivi ko ē e ngāue ko ē ‘a e Fale Alea. Kehe foki ia mei mu’a, ko e taimi na’e kei ma’u ai ‘e he ‘Ene ‘Afio ia ‘a e mafai ko ē ko hono fakalele ‘a e Pule’angá, na’e fai ‘a e taliui ia ki ai. Ko ‘eku ha’u eni Sea ko e ‘osi eni mahalo ‘a e ta’u eni ‘e 8, 9 eni ‘eku ha’u ki Fale Alea ni.

Tui Tongatapu 5 ‘ikai ngāue ‘a e me’angāue ke sivilivi’i ‘aki ngāue Pule’anga

Ko e me’a eni ‘oku ou fakatokanga’i, ‘oku ou fakatokanga’i ‘oku palopalema ‘a Fale Alea ni, ‘eku fakatokanga’i. Ko e ‘uluakí eni, ko e me’afua kuo tuku mai ‘e he Fale Alea ‘e he laó, Konisitūtone ki Fale Alea ke nau sivi’aki ko ē ngāue ko ē ‘a e Pule’anga. ‘Ikai ko e ‘uhinga ko e ‘uhinga ke tau, tau fa’ahinga loto fakafō’ituitui, hangē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Nōpele fika 2, ‘oku tau ō mai pē foki ki heni ‘oku ha’ofia pē kitautolu ‘e he fuka mo e silá, ka ‘oku ‘i ai hotau fatongia ‘i he Konisitūtone ‘o faifai ‘o mau kau ai mo mautolu ‘i he tafa’aki ko eni.

50 (b), ko ‘eku anga ko ē ‘eku fakakaukau he taimi ni, ‘a e ngaahi tukuaki’i ko ē na’a mau ‘omai ko ē ‘i he, ‘i Sepitemá, ko e fehu’i foki ‘oku ngāue lelei ‘a e me’asivi ko eni. Sea ko e anga ‘eku fakakaukau he taimi ni ‘oku ‘ikai ke ngāue lelei ia, ko e me’a eni ia ‘oku a’u ki ai ‘eku fakakaukau. Tatau ai pē pē ko e ha ha mo’oni ia ha tukuaki’i, ‘oku ‘omai ki he Pule’angá ‘omai ha fakahā loto ke tukuhifo ‘a e Pule’anga, ko u fakatokanga’i ‘e au ‘a kitautolu ‘oku ‘ikai ke tau hikinima kitautolu he mo’oni. Kuo tau ‘osi fakavahavaha’ a ai pē kitautolu ia, te u poupou pē au ki he kau tama ko ē na’a mau poupou, ‘osi pea tuku ‘a e me’a ia ko ia.

‘Oku ou, ‘oku hangē ‘oku pehē ‘eku fakakaukau he taimi ni. ‘I he’ene pehē ‘oku ‘ikai ke ngāue ‘a e fo’i me’a ia ko ia. Pea ko eni kuo toe Folofola mai ‘a ‘Ene ‘Afio ‘i he me’a tatau. ‘A ia ko u sio leva ‘oku palopalema koe’uhí ko Fale Alea ko e fonua, pea kapau ‘oku pehē ‘a Fale Alea ‘i he me’a ‘oku tau sivi, ‘ikai ke tau faitotonu, ko ‘etau fai pē ko e ‘ofa ki he fonua ni.

Mālō ‘a e lava ‘e He’ene ‘Afio ‘o ‘omai ‘a e fonua ni, ta’u ‘e 100 tupu, ‘o a’u mai ki he ‘aho ni ko e mo’ua lahi ia, ‘ikai ke tau lava ‘etautolu ‘o totongi. Ka ko ‘eku sio ko ē ki he me’a sivi ko ē ‘oku ma’u ‘e Fale Alea ni, ‘oku ‘ikai ke ngāue ia, pea ‘oku ou tui ko e me’a fakalaumālie ia. ...

<005>

Taimi: 1210-1215

‘Aisake Eke: ..Ke tau loto lahi fe’unga ke tau fai ha tu’utu’uni kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi tukuaki’i ‘oku mo’oni tuku e ngaahi me’a kehe tau faitotonu. Ko e ‘uluaki ia.

Ko e ua ko e fili ko ē ngaahi lakanga mahino pe foki ‘etau fili e lakanga ‘oku tau fili Palēmia pea mo e ...pea ‘ave, fili ‘e he ‘Eiki Palēmia ‘a e kau Minisitā ‘oku mo’oni foki taimi ko ē ‘e fai ai e fili Palēmia kuo faha’i ua foki e kaume’a ia. ‘A ia pea ko u fakatokanga’i pe au ‘e pau leva ‘e ‘alu e Palēmia ia ‘o fili pe ha ni’ihi ko ē te nau poupou ki ai. Ko e anga ia ‘eku fakakaukau ‘eku fakatokanga’i. Pea ko e ...

‘Eiki Palēmia: Sea ko e ‘eke pe ki he Fakafofonga ‘a ia te te ‘alu kita ‘o fili ha taha ‘oku ‘ikai ke poupou mai kia kita? Ke pehē te te ngāue lelei mo ia Fakafofonga?

‘Aisake Eke: ‘Io ko u tui kapau te te fili pe a ...

‘Eiki Palēmia: ‘A e fili pe ha taha ‘e ha’u pe ‘o fakafepaki pe kia kita ‘oku ‘ikai ke te fakakaukau tatau ki he langa fakalalakala mo e ako, mo’ui. ‘A ia ‘oku sai’ia koe ke ‘ai pehē’i

pe ia? Pe ko 'ete kumi ha taha ko ē te te fengāue'aki lelei mo ia mo tokoni ki he 'asenita 'oku te fiema'u ke tokoni'i'aki e fonua.

'Aisake Eke: Sio ko 'eku tali 'a'aku ia lava lelei, te u lava au 'o ngāue mo e tama kapau 'oku 'i ai... 'oku 'i ai pe foki 'ene 'uhinga ka te te lava 'o ngāue mo e tama mo 'ete kehekehé. Kaikehe ko 'eku 'oatu pe 'eku fakakaukau heni.

'Eiki Palēmia: Sai pe ia kapau ko e anga pe 'eku pe 'a'aku ia.

'Veivosa Taka: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu pe Sea. Na'e 'i ai pe me'a pehē ni na'e hoko kimu'a. Na'e fai pe 'a e ngāue fakataha kae kei hikinima ia ki he taha kehe. 'A ia ko u tui 'oku 'ikai ke lava mālō Sea.

Mahu'inga'ia kei 'i ai e Tu'i ko e sino ke vakai'i faka'osi mai ngāue 'a e Fale Alea

'Aisake Eke: 'A ia ko e fo'i me'a fika ua ko ia, manatu'i foki ko e fonua ni ko e kakai lelei 'oku ō 'o fai 'a e fatongia. Pea ko u kole fakamolemole au na'a pehē 'oku tau fai ha lau me'a. Ka ko e hoko ko ē 'a e pehē mai 'e he 'Ene 'Afio he 'ikai te u tali au 'a e ni'ihī ko eni koe'uhī ko 'ene sio mai he me'a ko ia. Liliu e fakakaukau he 'aho ni. Na'a ku pehē ko 'etau fili ko ē 'etautolu e kakai fakapotopotó tau 'alu'aki ko e fu'u me'a fakapolitiki foki eni ia pea hangē 'oku mo'ui fika 'uluaki mai e me'a ia ka 'ikai poupu mai. 'ikai ko e kakai te nau fai e ngāue. Pea ko 'ene hoko ko eni e ngaahi me'a ko eni 'oku tuku ki he 'Ene 'Afio 'a e kakai 'oku ne pehē 'ikai. 'Oo ko u pehē hifo, 'o ta ko e tali enī, he ko e taimi ko ē 'e hoko ai e me'a pehē 'e toe fakatau'atāina'i pe ki Fale Alea. Sai ko hai te tau fili? 'e fēfē 'a 'Ene 'Afio. Ko 'Ene 'Afio 'oku vakai ia ki he fonua fakalukufua 'ene lelei, tautolu foki tau ki'i takatakai holo pe he toko 26.

'A ia ko 'eku 'uhinga 'eku poini 'oku kehe 'eku fakakaukau he 'aho ni mo 'eku fakakaukau ko ē he 2010. 'Oku mahu'inga pe ke 'i ai ha taha ke ne hanga 'o toe vakai'i mai 'a 'etau ngāue 'oku fai, he koe'uhī ko 'etau palopalema 'i he Fale Alea palopalema 'a Tonga ia. Pea ko e me'a 'oku ou fakafeta'i pe kei tu'u 'a 'Ene 'Afio 'oku ne 'afio'i mai 'a e fatongia ko ē koe'uhī ko e fonua. Ka 'oku kehe e ki'i vakai ia 'a e motu'a ni he 'aho ni kehe ange.

'Eiki Palēmia: Sea ko e 'ai pe ke u ki'i fehu'i pe 'oku mahu'inga 'a e poini ko ē na'e me'a mai'aki he Fakafofonga. 'A ia ko ho 'uhinga 'a koe Fakafofonga ke tau toe foki kimu'a he 2010? Kapau ko e tali ko e 'io hangē mai ha lao pea mo ha liliu ko e 'uhingá ke feme'a'aki ai 'i Fale ni.

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea 'ikai ko e poini ia.

'Eiki Palēmia: 'ikai ko e me'a ia na'a ke talamai.

'Aisake Eke: Ko 'eku poini eni.

'Eiki Palēmia: Ko e 'alu ko ē kimu'a ki he 2010.

'Aisake Eke: 'ikai ko 'eku poini 'ai pe ke u ...

'Eiki Palēmia: 'A ia ke loto ke fakafoki pe te tau hoko atu pe 'i he founa he taimi ni?

'Aisake Eke: Ki'i me'a hifo ki lalo ka u ki'i fakamatala atu.

'Eiki Palēmia: 'Io kapau ko ho fakatonutonu te u me'a ki lalo, te u tangutu ki lalo.

'Aisake Eke: 'Io.

'Eiki Palēmia: Fakatonutonu ka u ta'utu au ki lalo.

'Aisake Eke: 'Ikai ko 'eku 'ai atu pe au 'oku te'eki ke 'osi atu 'eku poini 'a'aku ho fehu'i.

'Eiki Palēmia: Ko 'eku 'ai 'oku te'eki ke 'osi atu 'eku fehu'i pe...Kaikehe te u tangutu au ki lalo Fakafofonga mālō.

'Aisake Eke: Ko ia, 'a ia ko 'eku poini fakafeta'i 'aupito 'oku 'i ai e Folofola, tuku pe Konisitūtone hē, ka 'oku tonu ke fai ha sio ki ai, ke toe 'i ai pe ha Folofola mai e Tu'i ki ha'ane me'a hangē kuo hoko fai ha tokanga ki he 'u me'a ko ē, he te ne fakatau'atāina'i 'a Fale Alea heni pea mo e fonua.

Ko e anga ia 'eku vakai he taimi ni 'oku ai e palopalema 'etau founa lolotonga, pea ko e vakai ko hai te tau toe vakai ki ai? Kiate au, 'oku ou toe vakai pe mo ia ki he 'Ene 'Afio 'i he fatongia mahu'inga he 'oku 'afio'i fakalukufua ia he fonua. Ko 'eku talaatu pe au Sea ko e anga ia 'eku sio he taimi ni 'a e motu'a ni koe'uhī pe ko e fonua.

Kaikehe tau tuku'au mai pe 'osi eni e ngaahi ta'u ha'u eni 13 ha'u eni e 14, ka 'oku tau toe vakavakai pe he koe'uhī 'oku tau 'i heni pe ko e fonuá. Pea 'oku te ongo'i pe foki he taimi lahi fai e ngaahi fatongia na'a 'oku sai koā e faifatongia pe 'oku 'osi ange 'o si'i tō lalo ai 'a Tonga ia, pea ko u tui ko e ...

<007>

Taimi: 1215-1220

'Aisake Eke : ...ko e taumu'á pē ia koe'uhī ko 'etau fononga mai ko ia, ka ai ha me'a te tau toe sio ki ai ke fakalelei'i pea mo e sai ki he fonua. Pea ko u tui ko e fonua ni ia, Folofola mai 'Ene 'Afio 'oku ai 'Ene tokanga mai koe'uhī pē ko Tonga. He ko u tui ko e me'a ia ko u ongo'i 'e au he taimi ni, pau ke tau fakahaofi 'a Tonga mei he Fale Alea. *We have to save the country from the Parliament.* Kiate au 'o hangē ko e me'a ia ko u a'u ki ai he 'aho ni. Pea ko u tui ko e me'a ia ko u toe fai ai 'a e vakavakai holo, 'ia kitautolu ko ē mo e ngaahi mafai ke lava fakahoko lelei e fatongia. Neongo ko e ki'i ta'u pē eni 'e 13..

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu atu Sea. Talamai ke *save* 'a Tonga mei he Fale Alea, ko u tui ko e me'a na'e tonu ke fakahoko maí ke *save* 'a Tonga mei he tevoló.

'Aisake Eke : Sea ko u 'osi me'a atu pē foki ko u fakahoha'a atu pē ko e tu'u ko ia 'a e *Vote of No Confidence* fakahā loto ko ē 'i he maumau lao mo ha ngaahi tōnounou. Ko 'eku vakai 'a'aku 'i Fale Alea ni. 'Oku tatau, kātaki pē Sea, 'oku 'ikai ke, 'oku tau hikinima pē kitautolu ia 'oku ou pou pou au ki he taha. 'Oku 'ikai ko e mo'oni'i me'á ia ko e anga ia 'eku vakai 'aku, tuku pē mo'oni ia hē tau o kitautolu 'o fai 'a e fili hē. Ko e anga ia 'eku vakai Sea fakamolemole, anga 'eku vakai ko ē 'a e motu'a ni. Pea ko e me'a ia 'oku hoko mai ai 'a e ngaahi Folofola

mai mei tu'a, 'a ia ko e fehu'i. Anga fēfē ke u tu'u hake pē au kapau ko u Pule'anga pea u sio hifo au 'oo mo'oni e me'á pea u fai 'e au e me'a ko ē ki he totonu. Ka ko e anga 'eku fakakaukau 'Eiki Sea...

'Eiki Sea : Fakafofonga, fakama'opo'opo mai ho'o malangá toe miniti taha.

'Aisake Eke : Sai 'a ia ko 'eku pehē ko e ngaahi me'a ia ko u tui fakafeta'i he Folofola mai 'Ene 'Afio ko Tonga 'i he me'a ko eni. Pea ko u tui ko e founa ko ē 'a e, te tau hoko atu 'aki, 'oua te tau fu'u nofo 'o nofo he mafaí ka tau toe ki'i vakavakai holo 'i he ngaahi me'a ko ia 'oku hokó.

Sai ko e 'aho ni kuo fai 'a e felotoi 'i he kaveinga ko eni koe'uhí ko e hoko atu, 'a e me'a atu 'a e 'Eiki Palēmiá mo 'enau timi ke fai ha fakalelei. Ko u 'ofa lahi 'aupito ki hoku kaungā fononga ko eni kuo nau hū kitu'á, na'u sio au pē 'e fēfē.

Na'e ai e tokotaha na'a ma 'alu 'aneuhu neongo pē, Fika 8 ko 'eku ha'u pē 'aneuhú fiefia mai 'a 8, ko u talaange 8, ko e hā e me'a 'oku ke fiefia ai. Fiefia mai ia talamai ko e hā e potu folofola na'e lau 'aneuhu, talamai 'e 8...

Veivosa Taka : Sea,

'Aisake Eke : Ko e fo'i potu folofola na'a ku lau 'aneuhú

Veivosa Taka : Fakatonutonu atu Sea 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Fakafofonga..

'Aisake Eke : Monū'ia ā ka ko kinautolu 'oku talangofua he fai feilaulau. Ko u talaange 'oiauē fo'i Folofola ia 'a ..

Veivosa Taka : 'Oku 'ikai ke 'i heni 'a e Fakafofongá ka 'oku ne fai hono tukuaki'i mo ..

'Aisake Eke : 'Ikai ko 'eku lau atu pē eni 'a e potu folofola. Ko e hā e potu folofola. Ko u pehē atu ko e fo'i potu folofola 'a'akú, 'oiaue fakapō. Lau au ia 'aneuhu ...

Kole Palēmia ke fakafaingamālie nau teu folau ki he Ongo Niua

'Eiki Palēmia : Sea ko ē kuo 'osi e miniti 'e taha 'a e Fakafofongá ka u faka'osi atu pē au ia Sea. Sea, ko e 'ai pē ke vahevahe meia Luke vahe 6 veesi 45: 'Oku pehē hono fakalea: Ko e tangata lelei 'oku fisi kitu'a 'a e lelei mei he koloa lelei kuo fa'o ki hono lotó, pea ko e tangata koví, 'oku fisi kitu'a ai 'a e kovi mei he koloa kovi kuo fa'o 'i hono loto. He ko e talanoa ia 'a e ngutú mei he me'a 'i he loto 'oku hulu ai.

Ko e vahevahe atu pē ia Sea, he na'a tokoni ki he'etau ngaahi feme'a'akí, fai he loto hangamālie, fai ha me'a te tau lelei fakalūkufua ai. Tau faka'apa'apa'i e Tu'i pea mo e lelei ki hotau fonua ni Sea. Pea mo e pango'ia e motu'a ni 'i he fokotu'u atu ke mau lele atu ki he 'Ene 'Afio, pea tau lotó pea 'osi ko ia pea tau fai 'etautolu 'a e ngaahi 'analaiso ia mo e me'a, 'a e me'a ia 'oku 'ikai ke mea'i 'e ha taha. 'A e me'a 'oku ai ke mau lele atu mo iá, pea mo e hā 'a e finangalo 'Ene 'Afio.

Ko ia ko u kole atu Sea, fakamālō atu ki he kau Fakafofongá tānaki fakakaukau mai. He ‘oku ou tui ‘oku ‘aonga pē, ke fai ha felingiaki he ngaahi me’a mahu’inga pehé ni, ka ko e kole atu ke tuku mu’a ‘a e fononga ‘a e motu’a ni, ke fai atu ki he ‘Otu Niua. Mālō Sea.

‘Aisake Eke : Sea, faka’osi atu ai pē au ia fakamolemole. Ko e hā e potufolofola. Koe’uhi foki ko e ‘aho ni, ‘oiauē fakamolemole, ko e potu folofolá ko e folofola ia ‘a e ‘Otuia kia Selemaia, ‘oatu he ko e ipu ko ē ipu malá, fakainu ‘aki e ngaahi fonua kau ia ‘a ‘Isileli fu’u lahi ‘enau ta’etokanga. Ko u talaaange, ‘oiauē ka na’a ku lava au ia ‘o fakafehoanaki mai mo e pekiá ka ko e ha’u ‘a Sisu ‘o inu ‘a e ipu malá ka tau hao ai.

Sea, pea ko e ha’u ko ia ki he kaveinga ko ení, ko u kole atu pē koe’uhi ‘oku mahino ko e anga ē ‘a e fokotu’u ke me’a atu ‘a e ‘Eiki Palēmiá, pea ko u tui mahu’inga pē ke ‘i ai ha taimi. Pea neongo ‘oku ‘ikai ke tau, ‘ikai ke tau pule ki ai, pea kapau ‘oku ‘alu atu pē talamai ...

<008>

Taimi: 1220 – 1225

‘Aisake Eke: ... ‘e palasi ia kātaki ‘oku ‘ikai ke toe fiema’u ke toe fai ke toe fai ha hū louifi pea talamai. Koe’uhí ka tau faka’osi ai leva e ngāué ka ko u talamonū atu pe, hangē ko e lau, tau lotu pe foki he me’á koe’uhí ko e hā e tatakí. He ko ē ko u tui ko e hā e tatakí ‘a e ‘Eikí he ngaahi me’a ko ení koe’uhí ke lava pe ‘o tau ako mei ai. Pea ‘ikai aí pea tau fononga fakataha mo ‘Ene ‘Afió he ko Tonga ia. Koe’uhí pea ko u tui ko e me’a ia te tau fai hotau ngaahi fatongia ‘i Falé ni koe’uhí pe ko e fonuá. Ko ia Sea fakamālō lahi ‘aupito he ma’u faingamālié, mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Nōpele ‘o Tongatapú

Fiema’u ke fakatonutonu mo fakalelei’i ‘a e founga ngāue ki he founga ‘oku tau hu mai ki Fale

Lord Tu’ivakanō: Kātaki pe Sea ‘a e toutou tu’ú ka ko e fiema’u pe ke faka’osi atu pe. Ko e talu pe meí he 2010 ‘o a’u mai ki he ‘aho ní ‘oku fiema’u Hou’eiki ke fai hano fakatonutonu mo hono fakalelei’i ‘a e founga ngāue ‘oku tau hū mai ai ki he Fale ko ení.

‘Oku mo’oni ‘aupito pe Palēmiá ia ki he tali mai Folofolá ka ‘oku talamai pe ‘e he paloveapé, ko e Houhau ‘a e Tu’í ‘oku tatau ia mo e talafekau mate. He ‘oku lolomi pe ia ‘e he tangata potó.

Ko e me’a ia ke fakatokanga mai kia kitautolu ka ‘oku ‘i ai ha Folofola tuku mai mei taumu’a pea fai ia. ‘Oua, tatau ai pe pe ko e hā e tu’unga ‘okú ke ‘i aí ka ko e kalauni ko ē ‘oku tau fai ki ai ‘etau, ko ia ‘i he, ko e ngaahi me’a ko ena na’e ‘ohake ‘e he Fakafofongá henau fai mai ‘e au ‘i hoku taimí. Ko e kole mai ia ‘a e kau Fakafofonga na’e ‘ikai pe ke poupu mai ia ki he tafa’aki ko ē ke nau ō mai mu’a ‘o kau he Kapinetí. Ko hono mo’oní ia ka na’e ‘ikai ke ‘ilo ia ‘e ha taha.

Ka na’á ku pehé ko e lelei eni ke tuku ā ‘a e fehangaangaí kae ōmai ke ngāue fakataha. Ka ko e me’a faka’otua pe ia ke ‘ilo ai ‘a e ‘ulungaanga e tokotaha ko iá. Pea na’e ‘osi pe uike ia pea toe fakafisi pe ia ‘i ai he ko u ‘ilo pe ‘e au hono natulá. Kaikehe ko e ngaahi me’a ‘oku tau

ako mei ai pea ‘oku a’u mai ki he ‘ahó ni. ‘Oku tonu pe ke mou fakakaukau’i lelei ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko ena ‘oku ‘omaí he ‘oku tonu ke fai ‘a e toe fakalelei ia. He ka toe tuku atu ke toe lōloa ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo ‘e tautolu he ‘oku kei tangata pe. Ka ko u kole atu Sea mahalo na ko e me’a pe ia ke tuku kae fai ā ha’o tu’utu’uni, mālō ‘ofa atu.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko ‘etau taimí kuo ‘osi. Pea ko u tui ‘oku mahino e feme’a’aki he pongipongi ní ‘i he’ene pehē ko u talamonū atu ki he ‘Eiki Palēmiá pea mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí ‘i he fononga ko ena ‘oku ‘amanaki ke fakahoko ki Tokelau Mama’ó.

Toloi fanongonongo ‘a e Fale Alea

Ko u toloi fanongonongo e Falé Hou’eiki. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai pe ‘e he ‘Eiki Sea ‘a e fakataha’anga)

<010>